

**การสร้าง "ความเป็นไทย" กระแสหลัก
และ "ความจริง" ที่ "ความเป็นไทย" สร้าง
The Construction of Mainstream Thought on "Thainess"
and the "Truth" Constructed by "Thainess"**

สายชล สัตยานุรักษ์*

บทคัดย่อ

"ความเป็นไทย" กระแสหลัก ได้รับการนิยามอย่างจริงจังโดยปัญญาชนสำคัญ ๆ ของไทยนับตั้งแต่รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ทั้งนี้โดยมีการปรับเปลี่ยนจุดเน้นและความหมายของ "ความเป็นไทย" เป็นระยะ ๆ เพื่อตอบสนองบริบททางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป แต่การปรับเปลี่ยนดังกล่าวยังคงอยู่ภายใต้กรอบโครงหลักทางความคิดเดิม ทำให้เป็นความคิดที่มีพลังและครอบงำวิถีคิดของคนไทยอย่างลึกซึ้ง

การนิยาม "ความเป็นไทย" เกิดขึ้นในบริบททางการเมืองที่มีการรวมศูนย์อำนาจ จึงกลายเป็นฐานทางอุดมการณ์ ที่จรรโลงโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจและโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น ฐานทางอุดมการณ์ดังกล่าวนี้ เมื่อดำรงอยู่ในฐานะ "วิถีคิดกระแสหลัก" ในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ซึ่งสังคมไทยเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วนั้น ได้กลายเป็นอุปสรรคในการปรับตัวของคนไทย เพราะมีความหมายแคบเกินไป จนไม่สามารถเปิดพื้นที่ให้แก่คนทุกกลุ่มในสังคมไทยที่จะได้รับความเป็นธรรม สิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคที่จำเป็น ทั้งแก่การเข้าถึงทรัพยากรและการดำรงชีวิตอย่างสมศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ปรากฏว่า "ความเป็นไทย" กระแสหลักนี้ ได้สร้าง "ความจริง" อันสำคัญขึ้นมาในสังคมไทย คือวิถีคิดของคนไทยในการอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ รวมทั้งปัญหาและวิธีแก้ปัญหาทั้งปวง ซึ่งทำให้ความหมายของ "ความเป็นไทย" กระแสหลัก กลายเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างความรุนแรงในสังคมไทย

* ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Abstract

Mainstream thought on "Thainess" has been firmly defined by significant intellectuals since the reign of King Rama V. Intellectuals adjusted the key aspects and significance of "Thainess" periodically in response to the changing political contexts. However, the original structure of "Thainess" was retained throughout these adjustments. As a result, the mainstream construction of "Thainess" has an overwhelming power upon the ways of thinking of Thai people.

The definition of "Thainess" originated within the context of the centralized political structure. This construction of "Thainess" then became the basis of the ideology that maintained the centralized political regime and the hierarchical social structure. Thai people have been dominated by this overarching ideology since the end of the 1950s, since then, the ideology has functioned as an obstacle to prevent Thai people from adapting themselves to the rapid, crucial changes in Thai society. Further, the meaning of this idea of "Thainess" has been too narrow to create "social space" for all groups of Thai people to attain justice, freedom and equality. Justice, freedom and equality are essential for people to access essential resources and to live a dignified life. Therefore, we can say that mainstream thought on "Thainess" has been one part of the violent structure of Thai society.

บทความนี้สังเคราะห์จากผลการวิจัยโครงการ **"ประวัติศาสตร์วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยของปัญญาชน พ.ศ.2435-2535"*** ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย มุ่งศึกษาการนิยาม **"ความเป็นไทย"** โดยปัญญาชนกระแสหลักจำนวนหนึ่งที่มีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อจินตภาพ **"สังคมและวัฒนธรรมไทย"** ของคนไทย และจินตภาพดังกล่าวได้กลายเป็นพื้นฐานความคิดในการอธิบายปรากฏการณ์และปัญหาต่าง ๆ ในสังคมการเมืองไทย หรือมีส่วนสำคัญในการกำหนดวิธีคิดของคนไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน บทความนี้เน้นการนิยาม **"ความเป็นไทย"** ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มากเป็นพิเศษ เนื่องจากเป็นปัญญาชนที่สื่อสารกับสังคมไทยมาก จนมีอิทธิพลทางความคิดสูงสุดในระยะครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา

ด้วยการศึกษาผลงานจำนวนมากของปัญญาชน โดยพิจารณาบริบททางการเมืองของผลงานเหล่านั้น ช่วยให้เห็นได้ชัดว่า **"ความเป็นไทย"** ที่ปัญญาชนนิยาม มุ่งตอบสนองต่อปัญหาทางการเมืองที่ชนชั้นนำในแต่ละสมัยต้องเผชิญ พร้อมกับมุ่งทำให้ **"ความเป็นไทย"** นั้น ช่วยในการจรรโลงโครงสร้างสังคมและการเมืองที่ชนชั้นนำต้องการ โดยมีการปลูกฝังให้สังคมรับรู้อย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งกลายเป็น **"ระบอบแห่งสัจจะ"** ที่มีอิทธิพลอย่างสูงต่อวิธีคิดของคนไทย และสร้าง **"ความจริง"** อันสำคัญหลายประการขึ้นมาในสังคมการเมืองไทย

ดังนั้น โครงการวิจัยนี้จึงมุ่งแสดงให้เห็นด้วยเหตุผลและข้อเท็จจริงว่า **"ความเป็นไทย"** ที่ปัญญาชนนิยาม เกิดขึ้นในบริบททางการเมืองอย่างไร และมีความสำคัญอย่างไรในฐานะเป็นฐานทางอุดมการณ์ที่จรรโลงโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ และโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนเป็นลำดับชั้น แล้ววิเคราะห์ให้เห็นว่าฐานทางอุดมการณ์ดังกล่าวนี้ เมื่อดำรงอยู่ในฐานะ **"วิธีคิดกระแสหลัก"** ในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ซึ่งสังคมไทยเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วนั้น ได้กลายเป็นอุปสรรคในการปรับตัวของคนไทย เพราะมีความหมายแคบเกินไป จนไม่สามารถเปิดพื้นที่ให้แก่คนทุกกลุ่มในสังคมไทย ที่จะมีสิทธิเสรีภาพ และความเสมอภาคที่จำเป็น ทั้งแก่การเข้าถึงทรัพยากรและการดำรงชีวิตอย่างสมศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ทำให้ **"ความเป็นไทย"** กระแสหลักกลายเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างความรุนแรงในสังคมไทยในระยะหลายทศวรรษที่ผ่านมา

โดยทั่วไปแล้วสังคมที่ก้าวเข้าสู่ยุคหลังสมัยใหม่ จะเกิดสังคมแยกย่อย (fragmented societies) จนเกิดความรู้หรือวาทกรรมหลากหลาย โดยที่วาทกรรมแต่ละชุดมีลักษณะ **"เฉพาะถิ่น"** คือใช้ได้กับสังคมแยกย่อยแต่ละสังคม ไม่เป็น **"ทฤษฎีสากล"** ที่อธิบายครอบคลุมในลักษณะทั่วไป แต่ในกรณีสังคมไทย แม้จะปรากฏสังคมแยกย่อยขึ้นบ้างแล้ว แต่เนื่องจากสื่อมวลชนและระบบการศึกษา ยังไม่ได้รับการปฏิรูปอย่างแท้จริง ทำให้ความรู้หรือวาทกรรมที่ปัญญาชนภาครัฐสถาปนาขึ้น แล้วได้รับการถ่ายทอดผ่านสื่อมวลชนและระบบการศึกษาที่เป็นทางการ ยังคงมีอิทธิพลหรือได้รับ **"ความเคารพอย่างสูง"** ทั้งจากครูและนักเรียน และทั้งจาก **"ผู้ผลิตซ้ำ"** และ **"ผู้บริโภค"** ทำให้สามารถรักษาความเป็นวาทกรรมกระแสหลักเอาไว้ได้ แม้ว่าในระยะหลายทศวรรษที่ผ่านมา จะเกิดการสร้างความหมายใหม่ ๆ หรือความหมาย **"ทวนกระแส"** เกี่ยวกับ **"ความเป็นไทย"** ขึ้นมา โดยนักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน และชาวบ้านในท้องถิ่นต่าง ๆ มากแล้วก็ตาม

ผู้เขียนหวังว่าผลการวิจัยนี้จะกระตุ้นให้คนไทยร่วมกันค้นหาคำตอบว่า มีอะไรบ้างใน **"ความเป็นไทย"** กระแสหลัก ที่ยังคงมีคุณค่าจนสมควรที่คนไทยจะรักษาไว้ (โดยอาจปรับเปลี่ยนความหมายให้เหมาะสมแก่ยุคสมัย) และมีอะไรบ้างที่คนไทยควรสร้างขึ้นมาใหม่ให้กลายเป็นองค์ประกอบสำคัญของ **"ความเป็นไทย"** ที่จะเอื้อให้คนไทยได้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขและมีความเสมอภาคมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

การสร้าง **"ความเป็นไทย"** ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์

เมื่อเมืองไทยเผชิญหน้ากับอารยธรรมตะวันตกที่เข้ามาพร้อมกับอำนาจที่เหนือกว่า ชนชั้นนำของไทยได้เลือกรับเอาความเจริญทางวัตถุแบบตะวันตก และรักษาส่วนใหญ่ของ **"ความเป็นไทย"** ทางวัฒนธรรมเอาไว้ โดยสร้างความหมายใหม่ให้แก่ส่วนประกอบต่าง ๆ ของ **"ความเป็นไทย"** เพื่อมิให้ **"ความ**

เป็นไทย” ถูกมองว่าป่าเถื่อน ขณะเดียวกันก็ต้องทำให้ *“ความเป็นไทย”* สามารถทำหน้าที่จรรโลงโครงสร้างการเมืองที่รวมศูนย์อำนาจไว้ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ และจรรโลงโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นตามหลักชาติวุฒิ ซึ่งเป็นโครงสร้างสังคมที่จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

เพื่อให้กระบวนการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางบรรลุผลสูงสุด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเน้นการนิยาม *“ความเป็นไทย”* ไปที่การสร้างความหมายใหม่แก่พระราชพิธีต่าง ๆ และการสร้างสัญลักษณ์ที่ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์กลางของรัฐที่มีพระราชอำนาจเด็ดขาดสูงสุด มีเจ้านาย ข้าราชการระดับต่าง ๆ และราษฎรทุกชนชาติ ที่ชีวิตขึ้นอยู่กับพระบรมเดชานุภาพ พระปัญญาธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ ทรงให้ความสำคัญเป็นพิเศษแก่การนิยามความหมายของ *“พระมหากษัตริย์”* และ *“ข้าราชการ”* เนื่องจากเป็นครั้งแรกที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจแบบสมบูรณาญาสิทธิธิอย่างแท้จริง อีกทั้งยังทรงมีพระราชอำนาจในฐานะที่ทรงเป็นมนุษย์ มิใช่เทพเจ้า ในขณะที่มีการสร้างระบบราชการสมัยใหม่ ที่จะต้องทำให้กลายเป็นกลไกอำนาจรัฐที่มีประสิทธิภาพ ทั้งในการรักษาความสงบเรียบร้อยและการจัดการทรัพยากรทั่วประเทศ แต่ไม่เป็นอันตรายต่อพระราชอำนาจ พระองค์ทรงเน้นสถานะของพระมหากษัตริย์ซึ่งมีพระราชอำนาจเด็ดขาดสูงสุดเหนือ *“สยามเหนือสยามใต้ สยามกลาง...ลาวประเทศ...มลายูประเทศ”* ดังเห็นได้ชัดจากสัญลักษณ์บนผืนธง *“บรมราชวัติมหาสยามมินทร์”* ตามพระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม ร.ศ. 110¹ และทรงเน้นอัตลักษณ์ของข้าราชการในฐานะผู้มิเกียรติดยศอันเกิดจากพระมหากรุณาธิคุณ ทั้งนี้โดยอาศัยพระราชพิธีที่ถูกทำให้เป็น *“แบบไทย”* มากขึ้น ในการเน้นให้เห็นถึงสถานภาพที่ลดหลั่นตามลำดับชั้นของคนในรัฐ ควบคู่กับการเลือกใช้สัญลักษณ์แบบ *“สากล”* บางประการ เพื่อให้ *“ความเป็นไทย”* ดำรงอยู่อย่างมีเกียรติในฐานะส่วนหนึ่งของโลกที่ศิวิไลซ์²

ในรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเผชิญกับมโนทัศน์ *“ชาติไทย”* ที่เป็นชาติของราษฎร ซึ่งเสนอโดยโดยนักหนังสือพิมพ์, ข้าราชการบางกลุ่ม, ขุนนางเก่าบางคน และลูกจีน³ ซึ่งอาจกลายเป็นฐานทางความคิดสำหรับการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงการปกครองได้โดยง่าย พระองค์จึงทรงเร่งนิยามความหมายของ *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* เพื่อให้มีอำนาจครอบงำเหนือกว่าค่านิยมของคนกลุ่มอื่น ๆ ทรงนิยามความหมายของ *“ชาติไทย”* ที่ประกอบขึ้นด้วยคนที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับวัฒนธรรมไทย และ จงรักภักดีต่อหัวใจของ *“ความเป็นไทย”* อันได้แก่ พระมหากษัตริย์ และพระพุทธศาสนา โดยทรงเน้นว่าวัฒนธรรมไทยนั้นมีความเป็น *“ไทยแท้”* คือมีลักษณะเฉพาะที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ แต่ *“ความเป็นไทย”* นี้มีแก่นแท้ที่เป็นสากล ไม่แตกต่างจากอารยธรรมที่เจริญแล้วในยุโรป โดยเฉพาะ *“พระพุทธศาสนา”* นั้นทรงแสดงให้เห็นว่าเป็นศาสนาที่เหนือกว่าศาสนาอื่น ๆ ในโลก ทั้งในแง่ของหลักคำสอนที่มีความเป็นเหตุเป็นผล และในแง่พระชาติวุฒิขององค์พระศาสดา พร้อมกันนั้นก็ทรงสร้าง *“คนอื่น”* ขึ้นมา โดยเน้นไปที่ชาวจีนที่มีจำนวนและอิทธิพลทางเศรษฐกิจเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว และยังเป็นกลุ่มคนที่น่าเอาอุดมการณ์ทางการเมืองแบบสาธารณรัฐและความรู้สึกชาตินิยมจีนเข้ามาอีกด้วย

การนิยาม *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* จึงกลายเป็นเรื่องจำเป็นเร่งด่วน ทั้งเพื่อเผชิญกับภัยคุกคามอำนาจสมบูรณาญาสิทธิจากชาติตะวันตกและชาวจีน และเพื่อการจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจในรัฐแบบใหม่ การนิยาม *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า

¹ เสถียร ลายลักษณ์ (ผู้รวบรวม), “พระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม ร.ศ. 110” ใน *ประชุมกฎหมายประจำศก เต็ม 13* พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, 2478. หน้า 79-80.

² Saichol Sattayanurak, “Intellectuals and the Establishment of Identities in the Thai Absolute Monarchy State”, *Journal of the Siam Society* 90, 1 & 2 (2002): 101-124.

³ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, “พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ” *รัฐศาสตร์สาร* 21, 3 (2542) : 1-104.

เจ้าอยู่หัวจึงเน้นไปที่การสร้างเอกภาพทางการเมือง โดยมี "พระมหากษัตริย์" ซึ่งทรงเป็นหัวใจของ "ชาติไทย" เป็นผู้ที่มีพระราชอำนาจสูงสุดเนื่องจากทรงเป็นศูนย์รวมแห่งความจงรักภักดีของคนทั้งชาติ ทั้งนี้ เพื่อเป็นการยืนยันความสำคัญความสำคัญของ "พระมหากษัตริย์" ในฐานะที่ทรงเป็นผู้นำในการสร้างความศิวิไลซ์แก่ "ชาติไทย" ขณะเดียวกันก็เบียดขับชาวจีนที่ไม่ยอม "กลายเป็นไทย" ให้พ้นไปจากการเป็นสมาชิกของ "ชาติไทย" และยังเป็นการตอบโต้ความคิดที่ว่า "ชาติและอำนาจอธิปไตยเป็นของราษฎร" อีกด้วย นอกจากนี้ การนิยาม "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" ในรัชกาลที่ 6 ยังมุ่งตอบสนองปัญหาการเมืองภายในที่ทรงขัดแย้งกับเจ้านายชั้นสูงหลายพระองค์ และไม่ทรงไว้วางพระทัยในความจงรักภักดีของข้าราชการนับตั้งแต่เกิด "กบฏ ร.ศ.130" ทำให้ทรงมีความพยายามจะครอบครองอำนาจสมบูรณ์ญาสิทธิยิ่งกว่าในสมัยรัชกาลที่ 5

กล่าวได้ว่า การสร้างจินตภาพ "ชาติไทย" ที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นหัวใจ จะส่งผลให้เกิดความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของ "คนไทย" ทั้งประเทศ โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์กลางของความจงรักภักดีและความสามัคคีของคนในชาติ พร้อมกันนั้นทรงพยายามจะเป็นส่วนหนึ่งในกลุ่มประเทศที่ศิวิไลซ์แล้ว แต่มีความจำเป็นต้องรักษา "ความเป็นไทย" อันเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมที่ช่วยจรรโลงโครงสร้างอำนาจของรัฐสมบูรณ์ญาสิทธิราชย์เอาไว้ ทำให้ต้องเน้นว่า "ความเป็นไทย" ที่พระมหากษัตริย์แต่อดีตได้ทรงรักษาสืบทอดสืบต่อกันมานั้น มี "อารยธรรม" หรือมีแก่นแท้ที่เป็นสากลไม่แตกต่างจากอารยธรรมตะวันตก ทั้งนี้เพื่อให้ "คนไทย" สามารถภาคภูมิใจใน "ชาติไทย" ของตน และมีความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ ที่ทรงช่วยทำให้ "ชาติไทย" ยังคงมีอารยธรรม มีอิสรภาพ และยืนอยู่อย่างมีเกียรติเคียงบ่าเคียงไหล่ชาติตะวันตกทั้งหลาย⁴

สมเด็จพระยาวชิยญาณวโรรส ทรงทำให้จินตภาพ "ชาติไทย" ที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นหัวใจ และทรงนำ "ชาติไทย" ไปสู่การเป็นชาติที่มีอารยธรรมเคียงบ่าเคียงไหล่ชาติตะวันตก กลายเป็นจินตภาพที่ชัดเจนและเป็นที่ยอมรับของคนทุกชั้น เพราะพระองค์ได้ทรงทำให้ความคิดทั้งหลายเกี่ยวกับ "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นมานั้น กลายเป็นแนวความคิดทางพุทธศาสนา (Buddhistization) แล้วทรงถ่ายทอดปลูกฝังความคิดเหล่านั้นด้วยการเทศน์ การจัดหลักสูตรการศึกษาของพระสงฆ์ และทรงพระนิพนธ์ตำราทางพุทธศาสนาจำนวนมาก เพื่อให้พระภิกษุสามเณรใช้ในการศึกษาและการสอบ

การนำแนวความคิดทางพุทธศาสนามาใช้ในการนิยาม "ชาติไทย" อันมี "พระมหากษัตริย์" ทรงเป็นหัวใจเช่นนี้ ได้สร้างจินตภาพเกี่ยวกับ "ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์" อันมีอาจแบ่งแยกได้ชั้นมาอย่างเด่นชัด และเป็นจินตภาพที่รับรู้กันกว้างขวางในหมู่สงฆ์ซึ่งส่วนใหญ่มาจากคนระดับล่างทั้งในเขตเมืองและชนบท เพราะหนังสือทางพุทธศาสนาที่ทรงพระนิพนธ์จำนวนมากยังใช้ในระบบการของสงฆ์สืบมาจนถึงปัจจุบัน

ควรกล่าวด้วยว่า เนื่องจากทรงต้องการทำให้แนวความคิดเกี่ยวกับ "ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์" กลายเป็นความคิดทางพระพุทธศาสนา ทำให้สมเด็จพระยาวชิยญาณวโรรสทรงมีความจำเป็นที่จะต้องเน้นเฉพาะพระพุทธศาสนาแบบโลกียธรรม โดยไม่อาจเชื่อมโยงโลกียธรรมเข้ากับโลกุตระธรรมได้เลย เพราะโลกุตระธรรมจะทำให้ "ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์" กลายเป็นสิ่งปราศจากแก่นสารหรือตัวตนอันพึงยึดถือ และพระพุทธศาสนาแบบโลกียธรรมนี้เองที่ปัญญาชนในยุคหลังนำมาเน้นอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ส่งผลให้ "ความเป็นไทย" ทางศาสนามีความสำคัญอย่างสูง เพราะทำให้การนับถือพระพุทธศาสนาหมายถึงการมีความรู้สึกนึกคิดที่ผูกพันอย่างลึกซึ้งกับ "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" ด้านต่าง ๆ เช่น ทำให้ยอมรับในความดั่งามของ "การปกครองแบบไทย" มีความจงรักภักดีอย่างสูงสุดต่อ "พระมหากษัตริย์" เพราะสามารถเข้าใจความหมายของการปกครองตามหลักทศพิธราชธรรมอย่างถ่องแท้ และยังมีภาคภูมิใจในศิลปะและวัฒนธรรมไทยทั้งปวงที่มี "พระพุทธศาสนา" เป็นแหล่งที่มาอันสำคัญอีกด้วย

⁴ Saichol Sattayanurak, "Intellectuals and the Establishment of Identities in the Thai Absolute Monarchy State", *Journal of the Siam Society* 90, 1 & 2 (2002): 101-124.

ส่วน **สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ** ทรงสร้างอัตลักษณ์ไทยโดยมิได้เน้น **"ความเป็นไทยแท้"** ในทางวัฒนธรรม แต่ทรงเน้นความเป็นไทยแท้ในด้าน **"อุปนิสัย"** หรือ **"คุณธรรม"** ของคนไทย ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 3 ประการ ได้แก่ **"ความจงรักภักดีในอิสรภาพของชาติ ความปราศจากวิหิงสา และความฉลาดในการประสานประโยชน์"** ทรงแสดงให้เห็นว่าคุณธรรมทั้งสามประการนี้เป็นเอกลักษณ์ของชนชาติไทย ซึ่งทำให้ชนชาติไทยดำรงความเป็นใหญ่ในประเทศสยามมาได้ยาวนาน ทรงเน้นว่าถึงแม้ชนชาติไทยจะเป็นใหญ่ใน **"เมืองไทย"** แต่ชนชาติไทยก็ไม่เคยเบียดเบียนชนชาติอื่น เพราะชนชาติไทยมีคุณธรรม **"ความปราศจากวิหิงสา"** และ **"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"** ทำให้ทุกชนชาติอยู่เย็นเป็นสุขภายใต้ **"การปกครองแบบไทย"** ขณะเดียวกันชนชาติไทยซึ่ง **"ฉลาดในการประสานประโยชน์"** ก็สามารถเลือกรับแต่ส่วนดีจากชาติอื่นมาผสมผสานกับวัฒนธรรมเดิมที่มีอยู่ ทำให้เกิดความเจริญงอกงามแก่ศิลปะและวัฒนธรรมของไทยในทุก ๆ ทางตลอดมา

ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งที่สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพทรงเน้นในพระนิพนธ์อยู่เสมอ เพื่อตอบสนองต่อปัญหาที่มีการเรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงการปกครองไปเป็นราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ ก็คือ เมืองไทยมีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มานานแล้วจนกลายเป็นประเพณี **"การปกครองแบบไทย"** ซึ่งควรรักษาไว้สืบไป ทั้งนี้เพราะพระมหากษัตริย์ไทยมิได้ทรงใช้พระราชอำนาจแบบเทวสิทธิ์ ตรงกันข้าม **"การปกครองแบบไทย"** เป็นแบบ **"พ่อปกครองลูก"** ซึ่งเต็มไปด้วยความเมตตากรุณา และพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีทรงเป็นผู้นำแห่งคุณธรรมของชนชาติไทยทั้งสามประการ ซึ่งช่วยให้ **"เมืองไทย"** สามารถรักษาเอกราช มีความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้าเป็นอันมาก นอกจากนี้ สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพยังได้ทรงทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกลายเป็นตัวแบบในอุดมคติของ **"พระมหากษัตริย์ไทย"** ด้วยการสถาปนา **"สมเด็จพระปิยมหาราช"** ขึ้นมา ให้หมายถึง **"พระมหากษัตริย์อันเป็นที่รักของคนทั้งหลาย"** เนื่องจากทรงเป็นผู้ปกครอง **"ของประชาชน"** และ **"เพื่อประชาชน"** ทั้งนี้เพราะสมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพทรงต้องการทำให้กระแสการเรียกร้องรัฐธรรมนูญลดความเข้มข้นลงด้วยการทำให้คนทุกชั้นเกิดความสำนึกว่า พระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ทรงเป็นของประชาชน และทรงปกครองเพื่อประชาชนอยู่แล้ว ไม่มีความจำเป็นอันใดที่จะต้องทำการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง

ในด้านศาสนานั้น ทรงเน้นว่าแม้ **"พระพุทธศาสนา"** จะเป็นศาสนาที่ชนชาติไทยส่วนใหญ่นับถือ แต่พระมหากษัตริย์ไทยทรงปราศจากวิหิงสา จึงทรงอุปถัมภ์ทุกศาสนาในเมืองไทย ทำให้คนทุกศาสนาอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ส่วน **"ความเป็นไทย"** ในด้านอื่น ๆ เช่น ภาษาไทย วรรณคดี และศิลปะทุกแขนง ล้วนเป็นผลมาจากการที่พระมหากษัตริย์ไทยทรงเป็นผู้นำที่ **"ฉลาดในการประสานประโยชน์"** ทั้งสิ้น

นอกจากนี้สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพได้ทรงสร้างอัตลักษณ์ของชนชั้นต่าง ๆ ในเมืองไทย เพื่อให้คนแต่ละชั้นรู้ว่าตนเป็นใคร มีสถานภาพและหน้าที่อย่างไรในเมืองไทย เป็นการสร้างฐานทางอุดมการณ์ให้แก่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพื่อจรรโลงโครงสร้างทางชนชั้นที่มีความสำคัญต่อเสถียรภาพของรัฐและชนชั้นนำ ในขณะที่พยายามลดความขัดแย้งระหว่างชนชาติลงด้วยการสร้างอัตลักษณ์ **"เมืองไทย"** มิใช่ **"ชาติไทย"** ทรงหลีกเลี่ยงมโนทัศน์ **"ชาติไทย"** เนื่องจากทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยที่ทำให้ทรงตระหนักว่า ประชาชนทั่วประเทศภายใต้ความรับผิดชอบของพระองค์นั้นประกอบด้วยคนหลายชนชาติ และกระบวนการทำให้ชนชาติเหล่านั้น **"กลายเป็นไทย"** เพิ่งจะเริ่มขึ้น หากเน้น **"ชาติไทย"** ที่เป็นชาติของ **"คนไทย"** เท่านั้น จะเป็นการทำให้ชนชาติอื่นในประเทศสยามสำนึกถึงความแตกต่างทางชนชาติอย่างแหลมคมขึ้น ซึ่งจะทำให้ยากแก่การปกครอง⁵

จะเห็นได้ว่าในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้ แม้ปัญญาชนทั้งสี่พระองค์จะมิได้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางความคิดอย่างสมบูรณ์ แต่ความคิดหลักที่ได้รับการเน้นร่วมกันก็คือหัวใจของ **"ความเป็นไทย"** อันได้แก่ **"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"** ที่จรรโลงโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์

⁵ สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น"** ของชาวสยาม. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

อำนาจและโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นตามหลักชาติวุฒิ แม้ว่า "ภาษา" หรือ "คำ" ที่เลือกใช้ในการสร้างมนทัศน์ "ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์" จะแตกต่างกันอยู่บ้างก็ตาม

การสร้าง "ความเป็นไทย" ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475

ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 โครงสร้างการเมืองยังคงรวมศูนย์อำนาจที่ผู้นำ ชนชั้นนำในระบบอบใหม่จึงไม่เปลี่ยนแปลงอุดมการณ์รัฐที่ได้รับการสถาปนาขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มากนัก เพียงแต่เลือกความคิดบางประการที่ตอบสนองต่อความต้องการของผู้นำในระบบอบใหม่ มาเน้นให้เด่นชัด และปรับเปลี่ยนคำอธิบายเพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ทางการเมืองที่เปลี่ยนไป แม้ในบางช่วงจะมีการเพิ่มเติมความคิดบางประการ แต่ก็ไม่ขัดแย้งกับกรอบความคิดเดิมของ "ความเป็นไทย" ที่เน้นอำนาจเด็ดขาดสูงสุดของผู้นำ และเน้นหน้าที่ตามสถานภาพของคนในชนชั้นต่าง ๆ เพียงแต่ให้ความสำคัญแก่ความรู้ความสามารถในการทำหน้าที่ต่อ "ชาติไทย" มากกว่าหลักชาติวุฒิ และนำเอา "ภาษา" หรือ "คำ" ที่มีอยู่ในอุดมการณ์ประชาธิปไตยมาตีความหมายใหม่เพื่อสร้างความชอบธรรมแก่ผู้นำเท่านั้น (เช่น คำว่า "มติมหาชน" และ "เสรีภาพ" เป็นต้น)

ผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้าง "ความเป็นไทย" ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 คือหลวงวิจิตรวาทการ บรรยาภาศทางการเมืองภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทำให้หลวงวิจิตรวาทการให้ความสำคัญแก่ "มติมหาชน" ในการกำหนดนโยบายและโครงการต่าง ๆ ของรัฐ เพื่อทำให้ "ชาติไทย" เจริญก้าวหน้า อย่างไรก็ตาม "มติมหาชน" นี้มิได้เกิดขึ้นจากการตัดสินใจของปัจเจกบุคคลในรัฐซึ่งต่างก็มีความคิดเห็นเป็นของตนเอง แต่เกิดขึ้นภายหลังกระบวนการ "มนัสปฏิวัติ" ตามแนวทางที่เรียกว่า "รัฐนิยม" ซึ่งเปลี่ยนจิตใจหรือเปลี่ยนนิสัยใจคอของ "คนไทย" ไปเรียบร้อยแล้ว ดังนั้น "มติมหาชน" จึงอยู่ในกรอบที่รัฐต้องการ และทำให้ความคิดของผู้นำสะท้อน "มติมหาชน" อยู่เสมอ ไม่ว่าผู้นำจะคิดอะไรหรือทำอะไร คนก็จะคิดตามและทำตาม⁶

เพื่อให้เกิด "มติมหาชน" ในแนวทางที่จอมพลป. พิบูลสงคราม และหลวงวิจิตรวาทการต้องการ หลวงวิจิตรวาทการจึงพยายามสร้าง "ความเป็นไทย" ให้คนไทยยึดถือร่วมกัน "ความเป็นไทย" ที่หลวงวิจิตรวาทการเน้นในแต่ละช่วงเวลามีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งนี้เป็นเพราะสถานการณ์ทางการเมืองภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

ในปลายทศวรรษ 2470 หลวงวิจิตรวาทการซึ่งดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร เน้น "ความเป็นไทย" ในแง่ของศิลปะไทยที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ เพื่อให้คนไทยมีความภาคภูมิใจในชาติของตน เป็นการสืบทอดความคิดที่ปัญญาชนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เคยเน้นมาแล้ว จนกระทั่งถึงต้นทศวรรษ 2480 เมื่อไทยเป็นพันธมิตรกับประเทศญี่ปุ่น เพื่อหวังจะเป็นมหาอำนาจในแหลมทอง เพราะตระหนักถึงความไม่มั่นคงของชาติเล็กที่จะถูกมหาอำนาจยึดครองได้โดยง่าย หลวงวิจิตรวาทการจึงเริ่มสร้าง "ความเป็นไทย" ขึ้นใหม่ โดยเน้น "ความเป็นไทย" ในแง่ของจิตใจหรืออุปนิสัยที่รักความก้าวหน้า มีความมุ่งมั่นที่จะต่อสู้ มีความอดสาหัสขยันหมั่นเพียรในการทำงาน และนิยมการค้าขายอุปนิสัยเหล่านี้จะทำให้ "คนไทย" ทั้งหมดร่วมกันสร้าง "ชาติไทย" ให้รุ่งเรืองและกลายเป็นมหาอำนาจได้ในที่สุด

เพื่อให้ "คนไทย" เห็นว่าอุปนิสัยทั้งหลายที่รัฐต้องการให้มีอยู่ในตัว "คนไทย" นั้น เป็นคุณสมบัติดั้งเดิมของชนชาติไทย หลวงวิจิตรวาทการจึงใช้วิธีเปลี่ยนบริบทของ "อุปนิสัยประจำชาติ" ที่คาดหวังให้เกิดขึ้นในปัจจุบันและอนาคตเหล่านี้ ให้เคยมีมาแล้วในชนชาติไทยสมัยโบราณ ดังปรากฏอย่างชัดเจนใน "วัฒนธรรมสุโขทัย" แต่ถูกทำลายไปจากการรับอิทธิพลฮินดู-ขอมในสมัยอยุธยา เมื่อคนไทยรับรู้ในอดีตชนชาติไทยได้เคยมีอุปนิสัยเหล่านั้นมาแล้ว ก็จะรู้สึกว่าเป็นไปได้ที่จะหวนกลับไปมีอุปนิสัยเช่น

⁶ สายชล สัตยานุรักษ์, ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ.

นั่นอีก จะเห็นได้ว่ากระบวนการนี้เป็นส่วนหนึ่งของการปฏิวัติจิตใจ "คนไทย" ที่หลวงวิจิตรวาทการเรียกว่า "มนุษยปฏิวัติ" นั่นเอง⁷

เมื่อสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลง พร้อมกับความฝันว่า "ชาติไทย" จะเป็นมหาอำนาจในแหลมทองต้องแตกสลาย หลวงวิจิตรวาทการก็เปลี่ยนจุดเน้นของ "ความเป็นไทย" เพื่อให้เข้ากับสถานการณ์ที่ "ชาติไทย" เป็นชาติเล็กที่ต้องเผชิญหน้ากับสงครามเย็น ชนชั้นนำของไทยรวมทั้งหลวงวิจิตรวาทการไม่เพียงแต่กลัวภัยคอมมิวนิสต์ แต่ยังอาศัยการต่อต้านคอมมิวนิสต์เป็นช่องทางสำหรับการได้รับความสนับสนุนช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาอีกด้วย⁸ ดังนั้น "ความเป็นไทย" ที่ได้รับการเน้นจึงได้แก่ "ความเป็นไทย" ที่จะช่วยในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ อันได้แก่ "ชาติไทย" "พระมหากษัตริย์" และ "พระพุทธศาสนา" มีการโฆษณาอย่างกว้างขวางว่า หากไทยกลายเป็นคอมมิวนิสต์ "ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์" ก็จะถูกทำลายลงไปอย่างสิ้นเชิง ผู้ที่รักและหวงแหนใน "ความเป็นไทย" จึงต้องต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างเต็มที่

เห็นได้ชัดว่า แม้จุดมุ่งหมายของรัฐบาลจอมพลป. พิบูลสงคราม และหลวงวิจิตรวาทการในทศวรรษ 2490 จะแตกต่างจากรัชกาลที่ 6 แต่หัวใจของ "ความเป็นไทย" ที่เน้นก็ได้แก่สถาบันเดียวกัน แม้ว่า "พระมหากษัตริย์" จะถูกเปลี่ยนความหมายไปจากสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างมาก คือเน้นเฉพาะความหมายในแง่ที่ทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชาติ ซึ่งทำให้เกิดความสามัคคีและเอกภาพของคนในชาติ เพื่อจะมีให้เป็นอุปสรรคต่ออำนาจสูงสุดของผู้นำในระบบใหม่ ส่วนเอกลักษณ์ไทย 3 ประการที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเสนอไว้นั้น มีเพียงข้อที่หนึ่ง คือ "ความรักในอิสราภาพของชาติ" เท่านั้น ที่ยังคงได้รับการเน้น ส่วน "ความปราศจากวิหิงสา" และ "ความฉลาดในการประสานประโยชน์" ได้ถูกละเลย ทั้งนี้ก็เพราะต้องการความสนับสนุนจากคนไทยในการใช้ความรุนแรงปราบปรามคอมมิวนิสต์ ซึ่งมีแกนนำเป็นชาวจีน ขณะเดียวกันก็ใช้วิธีการกล่าวหาชาวจีนว่าเป็นคอมมิวนิสต์ เพื่อกดดันให้ชาวจีนทั้งหลายยอมเป็นเบี้ยล่าง หรือยอมให้ความร่วมมือในการต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อผู้กุมอำนาจรัฐ ถ้ายังคงเน้น "ความปราศจากวิหิงสา" และ "ความฉลาดในการประสานประโยชน์" ก็จะไม่สามารถบรรลุถึงเป้าหมายข้างต้นได้เลย แต่การให้ความสำคัญแต่เฉพาะ "ความรักในอิสราภาพของชาติ" และละเลยอีกสองข้อ ก็เป็นการสืบทอดพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งไม่ทรงให้ความสำคัญแก่ "ความปราศจากวิหิงสา" และ "ความฉลาดในการประสานประโยชน์" เช่นเดียวกัน

ปัญญาชนอีกพระองค์หนึ่งที่มีบทบาทในการสร้างอัตลักษณ์ไทยในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 คือ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ พระองค์ทรงมีบทบาทสำคัญ 2 ด้านด้วยกัน ซึ่งแม้ว่าจะเป็นบทบาทในระบบการปกครองใหม่ที่ต้องปรับเปลี่ยนความหมายและวิธีดำเนินการไปไม่น้อย แต่โดยเนื้อแท้แล้วก็เป็น การสืบทอดวิธีคิดและบทบาทของชนชั้นเจ้าในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ นั่นเอง นั่นคือ การเลือกรับความเจริญทางวัตถุจากตะวันตก และการควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจด้วย "ความเป็นไทย" ทางวัฒนธรรม

บทบาทของพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ด้านหนึ่งเป็นบทบาทในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ ซึ่งพระองค์ทรงพยายามทำให้ชาวต่างประเทศศรัทธาว่าไทยเป็นชาติอารยะ และมีทรัพยากรต่าง ๆ อุดมสมบูรณ์ เพื่อให้เงินทุนต่างชาติต้องการเข้ามาลงทุน และเพื่อให้ชาติตะวันตกและญี่ปุ่นเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับไทยมากขึ้น อีกด้านหนึ่งทรงพยายามควบคุมความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ไม่ให้ดำเนินไปในทิศทางที่ไม่พึงปรารถนา หรือเปลี่ยนแปลงเร็วเกินไป ทั้งนี้ด้วยการบัญญัติศัพท์ คือสร้างคำศัพท์ใหม่ ๆ เพื่อแทนการทับศัพท์ภาษาอังกฤษ โดยเฉพาะคำศัพท์ที่เกี่ยวกับความคิด เช่น "ปฏิวัติ" "ประชาชาติ" "วัฒนธรรม" ฯลฯ การบัญญัติศัพท์ให้กลายเป็นคำใน "ภาษาไทย" เท่ากับเป็นการควบคุมความคิดของคนไทย หรือการ

⁷ เรื่องเดียวกัน.

⁸ Kasian Tejapira, *Commodifying Marxism: The Formation of Modern Thai Radical Culture, 1927-1958*. Kyoto Area Studies on Asia, Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, Volume 3, 2001. p.130-137.

กำหนดขอบเขตและทิศทางความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยนั่นเอง นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเสนอพระดำริที่สอดคล้องกับปัญญาชนอนุรักษ์นิยมหลายคนในยุคเดียวกัน ว่าในระบอบ "การปกครองแบบไทย" นั้น ความเป็นประชาธิปไตยอยู่แล้ว เพราะมีการเลือกตั้งตามหลัก "เอกชนนิกรสมรสสมมติ"⁹

นอกจากนี้ยังมีปัญญาชนอื่นอีกจำนวนหนึ่งที่มีบทบาทในการนิยาม "ความเป็นไทย" เช่น กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, พระยาศรีวิสารวาจา, พันเอกแสง เสนาณรงค์ แต่ความคิดเกี่ยวกับ "ความเป็นไทย" ที่ปัญญาชนเหล่านี้เสนอมิได้มีความแตกต่างอย่างมีนัยยะสำคัญถึงขั้นที่เป็นการเสนอกรอบความคิดใหม่ แนวความคิดสำคัญ ๆ ที่ปัญญาชนเหล่านี้เสนอก็คือการพิสูจน์ว่าสถาบันพระมหากษัตริย์และ/หรือพระพุทธศาสนายังคงมีคุณค่าในระบอบใหม่ และต้องการสถาปนาอุดมการณ์ทางการเมือง "แบบไทย" ที่สถาบันพระมหากษัตริย์และ/หรือพระพุทธศาสนาเป็นแหล่งที่มาทางศีลธรรม ที่จะช่วยในการจัดระเบียบสังคมการเมืองไทยให้ตั้งงาม ดังนั้น แม้ว่าแนวความคิดที่แต่ละคนเสนอมักจะมีรายละเอียดและมีจุดเน้นแตกต่างกันอยู่บ้าง แต่ก็มิได้ขัดแย้งกันในสาระสำคัญ และส่วนใหญ่ของแนวความคิดเหล่านี้ก็ช่วยเสริมให้ความหมายของ "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" ที่ปัญญาชนในอดีตนิยามไว้ มีความชัดเจนและมีพลังเข้มแข็งมากขึ้น

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นผู้ที่อยู่ในกระแสภูมิปัญญาที่สืบทอดความหมายของ "ความเป็นไทย" จากสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้ แต่เป็นผู้มีบทบาทโดดเด่นที่สุดในการปรับเปลี่ยนจุดเน้นความหมาย และคำอธิบาย เพื่อให้ "ความเป็นไทย" ตอบสนองอย่างมีพลัง ต่อสถานการณ์ในสังคมการเมืองไทยสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยสามารถรักษากรอบโครงหลักของ "ความเป็นไทย" เอาไว้ได้ จนกล่าวได้ว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญที่สุดในการทำให้ "ความเป็นไทย" ที่เป็นรากฐานทางอุดมการณ์ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กลับมาครอบงำวิถีคิดของคนไทยอย่างลึกซึ้งและกว้างขวางนับตั้งแต่กลางทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา โดยได้ปรับเปลี่ยนคำอธิบายหรือความหมายขององค์ประกอบต่าง ๆ ของ "ความเป็นไทย" เพื่อให้สามารถเผชิญกับการท้าทายของกระแสความคิดอื่น ๆ เช่น เสรีนิยม และสังคมนิยม อย่างมีพลัง

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์แตกต่างจากหลวงวิจิตรวาทการและกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ในแง่ที่มิได้พอใจแต่เพียงการสร้าง "ความเป็นไทย" เพื่อตอบสนองความจำเป็นทางการเมืองของผู้นำและระบอบการปกครองใหม่ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 เท่านั้น หากแต่มีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี¹⁰ การนิยาม "ความเป็นไทย" ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงมีเป้าหมายหลักสองประการที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกัน คือ เพื่อใช้ "ความเป็นไทย" ช่วยจัดระเบียบความสัมพันธ์ซึ่งอำนาจในสังคมไทย และเพื่อสร้างบารมีหรืออำนาจทางปัญญาให้แก่ตนเอง อันจะทำให้ได้รับเลือกจากหัวหน้าคณะรัฐประหารและ/หรือประชาชน ให้ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเมื่อสถานการณ์ทางการเมืองเอื้ออำนวย

มักเชื่อกันว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นผู้มีจิตวิญญาณเป็นพวกกษัตริย์นิยมอย่างแท้จริง แต่จากผลงานของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เองแสดงให้เห็นว่า ก่อนหน้า พ.ศ. 2494 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เคยโจมตีชนชั้นนำในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ว่าเป็น "สังคมโลกร้าวชำรุด" ซึ่งมีแต่ "ความเห็นที่ตายตัว เปลี่ยนแปลงไม่ได้" เต็มไปด้วย "ความเห็นแก่ตัว"¹¹ มี "ความประมาท...ความหลงระเหิง...มีชดีย์มานะไปในทางที่ดื้อดึงแปลกประหลาดกว่าคนธรรมดาสามัญ...ทรงอ่อนแอป้อแป้...ยังดำรงฐานะความเป็นชาติด้อยไว้ได้ เพราะคนไทย

⁹ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475* กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ร่วมกับฝ่ายสิ่งพิมพ์ โครงการ 60 ปีประชาธิปไตย, 2535. หน้า 151-156.

¹⁰ *หนังสือพิมพ์กรุงเทพฯใหม่* ปีที่ 3 เล่ม 13 พ.ศ. 2492 กล่าวถึง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชว่า "เขาต้องการจะเป็นนายกรัฐมนตรีคนหนึ่งของเมืองไทย" ในเวลาต่อมา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เองได้ประกาศอย่างเปิดเผยเป็นระยะ ๆ ว่าต้องการเป็นนายกรัฐมนตรี (โปรดดู "สยามรัฐหน้า 5" ใน *หนังสือพิมพ์สยามรัฐ* วันที่ 14 ธันวาคม 2513 และวันที่ 3 มิถุนายน 2514 เป็นอาทิ).

¹¹ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "สามยุค" *หนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์* (3 กุมภาพันธ์ 2492) ใน *คึกฤทธิ์ว่า*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ชัยฤทธิ์, 2495. หน้า 106-107.

ส่วนมากยังรักที่จะมีศาลพระภูมิ¹² นอกจากนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังแสดงความไม่พอใจที่ถูก "กาหน้า" ว่าเป็นพวกกษัตริย์นิยม พร้อมกับโจมตีนักการเมืองบางคนว่าเป็นพวกกษัตริย์นิยม¹³ ขณะเดียวกันก็ได้แสดงความคิดเห็นสนับสนุนจอมพล ป. และพลเอกเผ่า ศรียานนท์อยู่เสมอ แต่โจมตีนายควง อภัยวงศ์ และพรรคประชาธิปัตย์อย่างตรงไปตรงมาหลายครั้ง จนกระทั่งจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ก้าวขึ้นดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกใน พ.ศ.2497 แล้ว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงได้หันมาโจมตีจอมพล ป. และพลเอกเผ่ารุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ และมีบทบาทสำคัญในการทำให้สังคมนับว่า การเลือกตั้งทั่วไปใน พ.ศ.2500 นั้น เป็น "การเลือกตั้งสกปรก"¹⁴ จนเป็นปัจจัยสำคัญในการทำลายความชอบธรรมของจอมพล ป. ที่เอื้ออำนวยให้การรัฐประหาร พ.ศ.2500 ของจอมพลสฤษดิ์ได้รับการสนับสนุนจากมวลชนอย่างกว้างขวาง

ใน พ.ศ.2494 ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่ทำให้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ตัดสินใจเป็น "พวกกษัตริย์นิยม" อย่างเต็มที่ และพยายามทำให้ "อุดมการณ์กษัตริย์นิยม" มีพลังแข็งแกร่งขึ้นเรื่อย ๆ ที่สำคัญก็คือ การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 เสด็จกลับมาประทับอยู่ในเมืองไทยเป็นการถาวร และการที่พรรคประชาธิปัตย์ (ซึ่งกลายเป็นศัตรูทางการเมืองของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2491) สูญเสียอำนาจและอิทธิพลที่เคยมีอยู่ในรัฐสภา เนื่องจากการรัฐประหารในเดือนพฤศจิกายน 2494 ในสถานการณ์เช่นนี้ พรรคประชาธิปัตย์จะไม่ได้รับประโยชน์อะไรอีกแล้วจากการที่อุดมการณ์กษัตริย์นิยมมีพลังแข็งแกร่งขึ้น แต่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เองจะได้ประโยชน์โดยตรง เพราะสามารถอิงตัวเองเข้ากับสถาบันพระมหากษัตริย์ และยกระดับตนเองจาก "เจ้าหางแถว"¹⁵ ให้กลายเป็นสมาชิกของพระราชวงศ์จักรีอันศักดิ์สิทธิ์และสูงส่ง ซึ่งทุกฝ่ายรับรู้ว่าเป็นผู้มีความรอบรู้ในวัฒนธรรมราชสำนัก ที่เป็นแบบแผนอันดีเลิศของ "ความเป็นไทย" ในทุกด้าน

นับตั้งแต่กลางทศวรรษ 2490 ซึ่งเขียน สีแผ่นดิน เป็นต้นมา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ประสบความสำเร็จอย่างสูงในการรื้อฟื้นอุดมการณ์ "กษัตริย์นิยม" โดยทำให้คนไทยเห็นว่า สถาบันและองค์พระมหากษัตริย์เป็นสถาบันและบุคคลที่ขาดไม่ได้ของ "ชาติไทย" เพราะทรงมีส่วนอย่างสำคัญยิ่งในการทำให้ "ชาติไทย" มีระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า นอกจากนี้ยังได้เชื่อมโยงพระพุทธศาสนากับ "พระมหากษัตริย์" และ "ชาติ" อย่างแนบแน่น ด้วยการทำให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นแหล่งที่มาทางศีลธรรมที่ทำให้ "พระมหากษัตริย์" ทรงเป็นผู้ปกครองที่ดี และทำให้คนไทยซึ่งมีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่ "รู้ที่ต่ำที่สูง" นั้น อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ปราศจากการกดขี่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ "พระมหากษัตริย์" และ "พระพุทธศาสนา" ยังเป็นที่มาและช่วยจรรโลง "ความเป็นไทย" ในด้านอื่น ๆ ที่ทำให้ "เมืองไทยนี้ดี" เช่น การปกครองแบบไทย ภาษาไทย วรรณคดีไทย ศิลปะไทย มารยาทไทย ขนบธรรมเนียมประเพณีไทย ฯลฯ

"ความเป็นไทย" ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์นิยามมีอิทธิพลอย่างสูง เนื่องจากเป็นฐานทางอุดมการณ์ให้แก่ระบอบการปกครองแบบเผด็จการ ทำให้สามารถใช้สื่อประเภทต่าง ๆ รวมทั้งหนังสือพิมพ์ในเครือสยามรัฐของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เอง ในการปลุกฝังแก่สังคมไทย และถึงแม้ว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะได้ปรับเปลี่ยนความหมายขององค์ประกอบต่าง ๆ ของ "ความเป็นไทย" เพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป แต่ได้รักษากรอบโครงหลักทางความคิดเดิม ที่สืบทอดมาจากปัญญาชนสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เอาไว้ อย่างเหนียวแน่น ทำให้ "ความเป็นไทย" กลายเป็นความคิดที่มีพลังอย่างไพศาล แม้ว่าสังคมนักการเมืองไทยจะได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างมากแล้ว

¹² ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, สามก๊กฉบับนายทุน ตอนแบงก์เจ้าผู้ถูกกลืนทั้งเป็น กรุงเทพฯ: สยามรัฐ, 2530. หน้า 99-100.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 190-191.

¹⁴ โปรดดู ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, คึกฤทธิ์ ปราโมชกับปัญหาของไทยสมัยเลือกตั้งไม่เรียบร้อย. กรุงเทพฯ: เกษมบรรณกิจ, 2511.

¹⁵ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "คึกฤทธิ์กับการเมืองไทย" ใน คึกฤทธิ์ 2528. กรุงเทพฯ: สวีชาญการพิมพ์, 2528. หน้า 40.

ความหมายทางการเมืองของ "ความเป็นไทย" ที่นิยามโดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์

ตั้งแต่ครั้งหลังของทศวรรษ 2490 การเขียน **สี่แผ่นดิน** และ **ไฟแดง** ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มีส่วนทำให้ **"ความเป็นไทย"** ในแง่ของการปกครองแบบไทย ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างคนที่อยู่ในชั้นต่างกัน ตลอดจนศิลปะและวัฒนธรรมไทยในด้านอื่น ๆ ที่มีพระมหากษัตริย์และพระพุทธศาสนาเป็นหัวใจ กลับมามีคุณค่าในสายตาของคนไทยอีกครั้งหนึ่ง ในเวลานั้นบทบาทของหลายฝ่ายได้ทำให้กระแสชาตินิยมทางวัฒนธรรมมีพลังสูงขึ้นมาก ที่สำคัญได้แก่ การที่จอมพล ป. เลือกสร้างค่านิยมในหมู่ประชาชน ด้วยการแสดงตนเป็นผู้นำที่ดีตามคตินิยมพุทธศาสนา เช่น อ้างอิงตนเองเป็นเสมือนพ่อขุนรามคำแหงที่ปกครองประชาชนแบบพ่อปกครองลูก มีพรรคเสริมนั่งคิลา (อันมาจากชื่อพระแท่นของพ่อขุนรามคำแหง) เป็นฐานอำนาจ และพยายามทำหน้าที่ต่าง ๆ ตามอย่างพ่อขุนรามคำแหง หรือตามประเพณีของพระมหากษัตริย์ไทยในอดีต เป็นต้นว่า การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาอย่างมาก การดำเนินนโยบายฟื้นฟูศิลปกรรมภายในชาติ การอุปถัมภ์ศิลปะไทยและการส่งเสริมวัฒนธรรมอื่น ๆ ของไทย¹⁶ นอกจากนี้ยังมีปัญญาชนหลายคน เขียนหนังสือและแสดงปาฐกถาที่เน้นความสำคัญและคุณค่าของ **"ความเป็นไทย"** โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ และวัฒนธรรมไทยในด้านต่าง ๆ เช่น กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร พระยาศรีวิสารวาจา ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช พระยาอนุমানราชชน เป็นต้น

กระแสชาตินิยมทางวัฒนธรรมแบบจารีตประเพณีที่เข้มข้นขึ้นตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2490 นี้ ทำให้จอมพลสฤษดิ์ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ที่จะต้องแสดงบทบาท **"พ่อขุนอุปถัมภ์"** เช่นเดียวกับจอมพล ป. นอกจากคำปราศรัยและสุนทรพจน์ในโอกาสต่าง ๆ ของจอมพลสฤษดิ์ ซึ่งเชื่อกันว่าหลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้ร่างแล้ว¹⁷ ยังมีการสร้างฐานทางอุดมการณ์สำหรับรองรับปฏิบัติการทางสังคมของจอมพลสฤษดิ์จนประสบความสำเร็จอย่างสูงในการเป็น **"ผู้ปกครองแบบไทย"** โดยม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งเป็นปัญญาชนที่ได้รับการยอมรับนับถืออย่างมากจากผู้มีการศึกษามาตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2490 ว่าเป็นผู้ที่สามารถ **"นำประชาชนได้ทั้งชาติ"** หรือแม้แต่ **"นำเอเชียอาคเนย์ได้ทั้งแถบในด้านความคิดอ่าน"**¹⁸

ในยุคจอมพลสฤษดิ์ **"ความเป็นไทย"** ประการหนึ่งที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์สร้างขึ้น เน้นไปที่ **"การปกครองแบบไทย"** เพื่อรองรับการใช้อำนาจของจอมพลสฤษดิ์ซึ่งได้ล้มระบอบรัฐธรรมนูญแบบมีรัฐสภาและการเลือกตั้งลง อันเป็นเรื่องรุนแรงอย่างยิ่งในกระแสภูมิปัญญาของสังคมไทย ที่ได้ให้คุณค่าแก่รัฐธรรมนูญและการเลือกตั้งมานานหลายสิบปี เพราะมีการเสนอให้ปกครองในระบบ **"คอนสติติวชันแนลโมนาร์กี"** และให้มี **"ปาร์ลิวเมนต์"** มาตั้งแต่ พ.ศ.2427 (ร.ศ.103) และหลังจากนั้นก็ยังมีหลายฝ่ายที่เชื่อมั่นว่าการปกครองที่ดีจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมี **"คอนสติติวชัน"** และ **"ปาร์ลิวเมนต์"**¹⁹ จนแม้แต่กลุ่ม "อนุรักษนิยม" ในระยะหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 แล้ว ก็ยังต้องพยายามพิสูจน์ให้เห็นว่าระบอบ **"การปกครองของไทย"** นั้นมี **"รัฐธรรมนูญ"** มาแล้วตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหง คือ **"จารึกหลักที่ 1"** หรือมีในสมัยอยุธยาด้วย คือ **"พระคัมภีร์ธรรมศาสตร์"** และยิ่งอ้างด้วยว่าในระบบราชาธิปไตยก็มีการเลือกตั้งตามหลัก

¹⁶ ทักษิณ เจริญมิตร, **การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ** แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์, ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526. หน้า 124-127.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 235-244.

¹⁸ สุกัญจน์ ศิวรักษ์, "ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชที่ข้าพเจ้ารู้จัก" ใน **คึกฤทธิยาลัย**. กรุงเทพฯ: สถาบันสันติประชาธรรม, 2539. หน้า 8-11.

¹⁹ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "สองกระแสภูมิปัญญาในการปฏิวัติสยามทศวรรษที่ 2470" ใน **ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ฟาเดียวกัน, 2546. หน้า 162-167.

"*อเนกชนนิกรสโมสรสมมติ*"²⁰ ดังนั้น การสร้างความชอบธรรมทางการเมืองให้แก่ระบบที่ไม่มี "*คอนสตีติวชัน*" และ "*ปาร์ลิวเมนต์*" ของจอมพลสฤษดิ์จึงต้องกระทำอย่างจริงจังและโดยเร่งด่วนที่สุด

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์นำคำอธิบายของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพมาใช้ พระองค์ทรงเสนอว่า ถึงแม้ในสมัยสุโขทัยพระมหากษัตริย์จะทรงมีอำนาสิทธิเช่นเดียวกับการปกครองของขอม แต่หลักในการปกครองของขอมเป็นแบบนายปกครองบ่าว ส่วนของสุโขทัยเป็นแบบพ่อปกครองลูก และประเทศสยามได้ใช้ประเพณีการปกครองนี้สืบมาจนถึง "*ทุกวันนี้*"²¹ ส่วน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้ชี้ให้เห็นว่า ระบบ "*การปกครองแบบไทย*" เป็นการผสมผสานระหว่างการปกครองของสุโขทัยกับของอยุธยา พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเทวราชา แต่ทรงใช้พระราชอำนาจเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนโดยปราศจากการกดขี่ และยังเปิดโอกาสให้มีการเลื่อนชั้นทางสังคมอีกด้วย ทั้งนี้เพราะเป็นการปกครองตามหลักทศพิธราชธรรมของพระพุทธศาสนา²²

ผลประโยชน์ทั้งหลายของประชาชนที่เกิดขึ้นภายใต้ "*การปกครองแบบไทย*" ในสมัยสุโขทัยที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยกขึ้นมาเป็นตัวอย่างเป็นปาฐกถาเมื่อ พ.ศ.2503 นั้น ล้วนแล้วแต่เป็นผลประโยชน์ที่ประชาชนในระบอบประชาธิปไตยแบบเสรีนิยมจะพึงได้รับ และเป็นสิ่งที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้พยายามทำให้คนไทยรับรู้ว่าเป็น "*ผู้นำแบบไทย*" คือจอมพลสฤษดิ์ ก็ได้กระทำเช่นเดียวกับผู้ปกครองกรุงสุโขทัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรักษากรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในทรัพย์สิน, การปราบปรามอาชญากรรม การพัฒนาประเทศ และการอุปถัมภ์คนทั้งหลาย รวมทั้งการเป็นผู้นำที่เอื้ออาทรประชาชน คือ "*ส่งเสริมการอาชีพต่าง ๆ ที่จะให้ราษฎรอยู่ดีกินดี และระงับการเบียดเบียนเช่นการยึดทรัพย์ผู้อื่นมาเป็นของตน นอกจากนั้น...ยัง...คอยช่วยเหลือให้คนตั้งตัวได้ด้วยให้การให้ความอุปการะต่าง ๆ อีกด้วย*"²³

ส่วนดีของระบอบประชาธิปไตยตามที่คนไทยรับรู้ เช่น ความยุติธรรม และกระบวนการควบคุมฝ่ายบริหารนั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็แสดงให้เห็นว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วในระบอบ "*การปกครองแบบไทย*" ที่คน ๆ เดียวมีอำนาจเด็ดขาดสูงสุด โดยไม่ต้องมีรัฐสภาและศาล²⁴ ซึ่งหมายความว่า "*ผู้ปกครองแบบไทย*" มีความชอบธรรมที่จะใช้ "*ประกาศคณะปฏิวัติ*" และ "*มาตรา 17 แห่งธรรมนูญการปกครองแห่งราชอาณาจักรไทย*" ซึ่งเป็นการใช้อำนาจตุลาการโดยไม่ต้องมีศาลยุติธรรม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้นำเนื้อความจากจารึกหลักที่ 1 คือ "*ไพร่ฟ้าลูกเจ้าลูกขุน ผิดผิดผิดผิดแก่งว้างกันสวนดูแท้แล้วจึงแลงความแก่ข้าด้วยชื่อ บ่เข้าผู้สภกักผู้ชอน*" มาเป็นหลักฐานเพื่อยืนยันว่าผู้ปกครองที่มีอำนาจเด็ดขาดสูงสุด สามารถใช้อำนาจตุลาการด้วยความยุติธรรม และยังทำให้คนไทยรับรู้ด้วยว่า ในระบอบ "*การปกครองแบบไทย*" นี้ จะไม่เกิดปัญหาที่ "*แขนขาแห่งรัฐ*" หรือ "*ฝ่ายบริหาร*" ใช้อำนาจไปในทางมิชอบ เพราะถึงแม้จะไม่มีรัฐสภาคอยควบคุม แต่ "*ประมุขแห่งรัฐ...เป็นอำนาจของประชาชนในอันที่จะควบคุมฝ่ายบริหาร*"²⁵ อยู่แล้ว

นอกจากนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังเน้นว่า การนับถือพระพุทธศาสนาทำให้ "*ผู้นำแบบไทย*" มีศีลธรรมจรรยาอย่างเต็มเปี่ยม จึงสามารถปกครองโดยไม่ต้องมีกระบวนการถ่วงดุลย์อำนาจหรือการควบคุมตรวจสอบของประชาชน และ "*ผู้นำแบบไทย*" ยังเป็นผู้นำในทางศีลธรรมของคนอื่น ๆ ในรัฐอีกด้วย ดังนั้น ในขณะที่ "*ผู้นำแบบไทย*" เป็นผู้ควบคุมข้าราชการและฝ่ายบริหารมิให้ใช้อำนาจไปในทางที่ผิด "*ผู้*

²⁰ โปรดดูรายละเอียดใน เกียรติศักดิ์ เศรษฐพัฒน์นิช, "แนวความคิดประชาธิปไตยแบบไทย" วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปกครอง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536. หน้า 39-126.

²¹ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ" ใน *ประวัติศาสตร์และการเมือง*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516. หน้า 8-9.

²² ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "การปกครองสมัยสุโขทัย" และ "สังคมสมัยอยุธยา" ใน *ประวัติศาสตร์และการเมือง*. หน้า 31-67.

²³ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "การปกครองสมัยสุโขทัย", หน้า 37-38.

²⁴ เรื่องเดียวกัน.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36-37.

นำแบบไทย”เอง ก็มีธรรมชาติคอยควบคุมไม่ให้ประพจน์ผิดเพี้ยนกัน และ “หากประพจน์ผิดธรรม...ราชกรก็มีสิทธิ์ที่จะล้มพระราชอำนาจ และตั้งกษัตริย์พระองค์ใหม่ขึ้นปกครองต่อไป”²⁶ อย่างไรก็ตาม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้พยายามทำให้คนไทยรับรู้ว่าจะมพลสฤษดิ์ได้ทำหน้าที่ครบถ้วนสมบูรณ์ตามแบบฉบับของ “ผู้นำแบบไทย” ทุกประการ ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาประเทศ, การตัดสินใจอย่างยุติธรรม, การปราบปรามการคอร์รัปชัน การอุปถัมภ์ประชาชนในด้านต่าง ๆ ด้วยความเอื้ออาทร ดังนั้น การล้มล้างอำนาจของจอมพลสฤษดิ์เพื่อตั้งผู้ปกครองคนใหม่จึงไม่สมควรจะเกิดขึ้น

จะเห็นได้ว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้ทำให้คนไทยเข้าใจว่า “การปกครองแบบไทย” ที่ “อำนาจการปกครองทั้งหลายทั้งปวง...รวมอยู่ในบุคคลเพียงคนเดียว” นั้น ส่งผลดีแก่ประชาชนไม่ต่างจากระบบประชาธิปไตยโดยแบบมีรัฐสภาซึ่งจอมพลสฤษดิ์ได้ล้มล้างลงไปแล้ว และ “การปกครองแบบไทย” ที่ผู้ปกครองใช้อำนาจทางการศาลด้วยตนเอง ก็สามารถอำนวยความสะดวกให้เกิดขึ้นได้ ระบอบการปกครองของจอมพลสฤษดิ์ซึ่งเป็น “การปกครองแบบไทย” จึงมีความชอบธรรมทุกประการ

ภายหลังการอสังกรรมของจอมพลสฤษดิ์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังคงพยายามทำให้จอมพลสฤษดิ์เป็นแบบอย่างในอุดมคติของ “ผู้นำแบบไทย” คือเป็นผู้ที่ไม่มีความปรารถนาในอำนาจ แต่จำเป็นต้องเข้ามา “ใช้ชีวิตทางการเมือง” เพราะมีความจงรักภักดีอย่างสูงต่อพระมหากษัตริย์จึงต้องเข้ามาพิทักษ์ราชบัลลังก์ และแก้ไขสถานการณ์บ้านเมืองให้พ้นจากภาวะวิกฤติ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เขียนว่า “ท่านก็จำเป็นต้องตัดสินใจเข้ามาดำเนินการทางการเมืองและถือบังเหียนการบริหารประเทศ ทั้ง ๆ ที่ผมเข้าใจว่าเป็นการฝืนต่อความรู้สึกและความประสงค์ของท่าน”²⁷

เพื่อให้ “การปกครองแบบไทย” เป็นที่ยอมรับว่าเป็นระบอบการปกครองที่ดี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์พยายามทำให้คนไทยเห็นว่า ระบบศักดินาของไทยซึ่งเป็นรากฐานของการปกครองแบบไทยในสมัยโบราณนั้น มิได้เป็นระบบสังคมที่เลวร้ายดังที่ “ฝ่ายซ้าย” โจมตี เพราะสังคมไทยได้เกิดระบบศักดินาที่ไม่เกี่ยวกับการแบ่งที่ดิน แต่เป็นระบบการปกครองที่ใช้ “นาแห่งศักดิ์” ในการกำหนดสิทธิและหน้าที่ของคน และการถือครองที่ดินในเมืองไทยสมัยหลังก็ยังคงสะท้อนว่าผู้มีอำนาจมิได้เคยยึดที่ดินส่วนใหญ่มาเป็นของตน “ตามสถิติที่ปรากฏในปัจจุบันปรากฏว่า เนื้อที่ไร่นาในประเทศไทยนั้นเป็นของชาวไร่ชาวนานั่นเองเป็นส่วนมาก ข้อเท็จจริงเช่นนี้จะเป็นผลที่เกิดมาจากระบบสังคมอันผู้มีอำนาจเข้าถือที่ดินเสียเป็นส่วนใหญ่เช่นของฝรั่งนั้น มิได้เป็นแน่นอน”²⁸

การนิยาม “ความเป็นไทย” ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ช่วยให้คนไทยเข้าใจ “ความหมาย” (significance) ของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากบทบาทของนายกรัฐมนตรียหรือนโยบายของรัฐบาล กล่าวคือ ทำให้คนไทยรับรู้ว่ามีคุณค่าที่มีความเมตตากรุณาเอื้ออาทรนั้น ไม่เพียงแต่จะช่วยพัฒนาประเทศให้คนไทยอยู่เย็นเป็นสุข พ้นจากความทุกข์อันเกิดจากความยากจนข้นแค้นเท่านั้น แต่ยังช่วยคุ้มครองรักษา “ความเป็นไทย” อันมีคุณค่า ซึ่งแม้ว่าจะเกิดความเปลี่ยนแปลงเนื่องจากความเจริญทางวัตถุมากเพียงใด คนไทยก็จะไม่สูญเสียวิถีชีวิตแบบไทยอันเต็มไปด้วยความสงบสุขและความมั่นคง เพราะสังคมไทยเป็นสังคมที่เมตตา มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีน้ำใจต่อกัน และมีความสามัคคีกัน ภายใต้สถาบันหลักที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนไทยคือพระมหากษัตริย์และพระพุทธศาสนา อันทำให้คนไทยยึดมั่นในความดีงามทั้งปวง ขณะเดียวกันสังคมไทยก็มีกลไกในการปกครองและการปกป้องเอกราชของชาติที่มีประสิทธิภาพ คือ ข้าราชการและทหาร ที่จะช่วยให้ภารกิจทั้งหลายของผู้นำดังที่กล่าวมาข้างต้นบรรลุ

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

²⁷ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, “อสังกรรมของจอมพลสฤษดิ์” เพื่อนอน 9 ธันวาคม 2506 ใน *คึกฤทธิ์ถกเมืองไทย*.

กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, 2514. หน้า 290.

²⁸ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, *ฝรั่งศักดินา* กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2504. หน้า 224.

ผล จนอาจกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมทางการเมืองของไทย หรือ "รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรม"²⁹ นั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มีส่วนอย่างมากในการ "สร้าง" และทำให้มีเสถียรภาพในสังคมการเมืองไทยตลอดมา

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยืนยันว่าไม่ควรเรียกการปกครองของไทยว่าเป็น "ประชาธิปไตยแบบไทย" ซึ่งเหตุผลที่แท้จริงอาจจะอยู่ที่ความต้องการจะยืนยันในความเป็นผู้รอบรู้สูงสุดของตนเกี่ยวกับ "ความเป็นไทย" และ "ความเป็นอื่น" ประกอบกับความต้องการที่จะทำให้คนไทยยอมรับอำนาจเผด็จการของรัฐบาลในเวลานั้นโดยปราศจากคำถามและการถกเถียงในเชิงอุดมการณ์อย่างสิ้นเชิง เพราะได้เคยมีการใช้คำว่า "ประชาธิปไตยใหม่" โดย "ฝ่ายซ้าย" มาแล้วในทศวรรษ 2490 หากรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์และจอมพลถนอมใช้คำว่า "ประชาธิปไตยแบบไทย" ก็จะเปิดช่องให้มีการถกเถียงกันต่อไปว่าเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริงหรือไม่ และเมืองไทยควรจะเป็นประชาธิปไตยแบบใดกันแน่ ซึ่งไม่เพียงแต่จะก่อให้เกิดความขัดแย้งทางอุดมการณ์ตามมา แต่ยังจะส่งผลให้เกิดเสียงเรียกร้องสิทธิและเสรีภาพตามคตินิยมของระบอบประชาธิปไตยทั่วไป อัน "อาจจะทำให้เกิดความยุ่งยากได้มากทีหลัง"³⁰ อีกด้วย

อนึ่ง การสร้าง "ความเป็นไทย" วางอยู่บนพื้นฐานความคิดของม.ร.ว.คึกฤทธิ์เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยอยู่มากทีเดียว โครงสร้างสังคมไทยที่มีการแบ่งชั้นอย่างละเอียดซับซ้อนเป็นเรื่องที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เห็นว่าถูกต้องเหมาะสม แม้ว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะพูดถึง "ประชาธิปไตย" "สิทธิ" "เสรีภาพ" "เสมอภาค" ฯลฯ อยู่เสมอ แต่คำเหล่านี้ก็มีความหมายเฉพาะตามที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต้องการให้คนไทยรับรู้ในสถานการณ์หนึ่ง ๆ ม.ร.ว.พัทธรพิริ่ง ทองใหญ่ เคยเล่าว่า ตามปรกตินั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ให้ความสำคัญแก่การ "รู้ที่ต่ำที่สูง" เป็นอย่างมาก³¹ แม้แต่ในการฝึกโภชนศาสตร์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็มีจุดมุ่งหมายหลักอยู่ที่การทำให้ นักศึกษามี "จิตใจแบบไทย" คือเป็นคนที่ "รู้ที่ต่ำที่สูง" รวมทั้งการทำให้ "ลูกจีน" กลายเป็นไทย คือมี "จิตใจแบบไทย" ด้วย³²

ดังนั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงนิยาม "ความเป็นไทย" เพื่อจรรโลงโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น เพราะเชื่อว่าจะนำมาซึ่ง "ระเบียบ, ความมั่นคง, ความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้า" โดยที่การยึดมั่นใน "ความเป็นไทย" จะส่งผลให้คนในแต่ละชั้นปฏิบัติหน้าที่ตามสถานภาพทางสังคม และการเลื่อนชั้นหรือลดชั้นก็จะเป็นไปตามหลักการที่ว่า "คนทุกคนจะอยู่ในฐานะอย่างไร ก็แล้วแต่ความสามารถ หรือ "กรรม" ของตน"³³ อภิสัทธีในการเลื่อนชั้นตามปรกดีแล้วเป็นสิ่งที่ไม่ควรเกิดขึ้นเนื่องจาก "ความสามารถอันแท้จริงจะเกิดขึ้นได้เพราะจะไม่มีความรู้สึกว่าใครได้เปรียบใคร" แต่เมื่อเลื่อนชั้นหรือมีฐานะสูงขึ้นด้วยความสามารถหรือด้วย "กรรม" ของตนแล้ว ก็สามารถจะมีสิทธิและมีหน้าที่ต่อสังคมเพิ่มขึ้น ซึ่งหมายความว่าเมื่อมีอภิสิทธิ์ก็ต้องมีหน้าที่เพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว ดังนั้น คนจึงมีสิทธิและหน้าที่ไม่เท่าเทียมกัน ตามหลักการที่ว่า "การกระทำให้สังคมพัฒนาการรุ่งเรืองต่อไปจึงเป็นภาระกิจของสมาชิกทุกคนไม่ว่ายากดีมีจน และภาระนั้นจึงจำต้องเฉลี่ยไประหว่างบุคคลตามแต่ความสามารถที่จะแบกภาระนั้นได้ มิใช่ว่าแต่ละคนจะเอาแต่สิทธิ์ต่าง ๆ ส่วนหน้าที่นั้นไม่มีใครยอมรับ"³⁴

²⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย" ใน *ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียนและอนุสาวรีย์* กรุงเทพฯ: มติชน, 2538. หน้า 136-171.

³⁰ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "ประชาธิปไตยแบบชุกการโนในอินโดนีเซีย" (เพื่อนนอน 2 ตุลาคม 2506) ใน *ประชุมพงศาวดารประชาธิปไตย*. บรรณาการ, 2512. หน้า 241.

³¹ สัมภาษณ์ ม.ร.ว.พัทธรพิริ่ง ทองใหญ่, *หนังสือพิมพ์ประชาชาติ* 9 มีนาคม 2518.

³² ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "ทรงสนะลิขิตที่ 3 การสืบเนื่องและการถ่ายทอดนาฏศิลป์ไทย" *เอกสารประกอบการสัมมนา นาฏศิลป์และดนตรีไทย*. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 23-24 มิถุนายน 2522. หน้า 40.

³³ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "คนมีคณจน" ใน *เก็บเล็กผสมน้อย*. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2502. หน้า 476. (เน้นโดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์)

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 475-476. (เน้นโดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์)

ในทัศนะของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ การพัฒนาเศรษฐกิจในสมัยจอมพลสฤษดิ์เป็นต้นมา และการหลั่งไหลเข้ามาของวัฒนธรรมอเมริกัน ทำให้เกิดปัญหา "ความเป็นไทย...ลดน้อยถอยลงไปอย่างน่าวิตก ... เราล้มความเป็นไทยกันมากขึ้นทุก ๆ ปี"³⁵ อันจะทำให้ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและระบบ "การปกครองแบบไทย" ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เชื่อว่าถูกต้องและดีงามไม่สามารถดำรงอยู่ได้ จำเป็นจะต้องทำให้คนไทยรับรู้ว่าจะอะไรคือ "ความเป็นไทย" "เพื่อจะได้เป็นพลเมืองดีที่สามารถรักษาสังคม รักษาระบบการปกครองที่เรียบร้อยไว้ได้ในที่สุด"³⁶ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์พยายามทำให้คนไทยยึดมั่นใน "ความเป็นไทย" ด้วยการชี้ว่า หากคนไทยไม่รู้จัก "ความเป็นไทย" และไม่สามารถรักษา "ความเป็นไทย" เอาไว้ได้ ผลที่จะเกิดขึ้นก็คือ "กำลังเดินทางไปสู่ความสาบสูญทางประวัติศาสตร์ ถึงแม้ว่าจะไม่สาบสูญในทางกายก็สาบสูญในทางเป็นชาติ"³⁷ และถ้าหากว่ามีแต่เพียงพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางใจแล้ว จะไม่เพียงพอสำหรับการรักษาความเป็น "ชาติไทย" เอาไว้ได้ เพราะชาติอื่นที่นับถือพระพุทธศาสนาก็มีอีกหลายชาติ จำเป็นจะต้องเน้น "ความเป็นไทย" ในด้านอื่น ๆ ควบคู่กับพระพุทธศาสนา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงเน้นว่า "ชาติไทย" ดีกว่าชาติอื่น เพราะมี "ความเป็นไทย" อันมีคุณค่าหลายอย่าง ได้แก่ พระมหากษัตริย์ไทย การปกครองแบบไทย ภาษาไทย ศิลปะไทย เช่น วรรณคดี ละคร ตลอดจนมรดกทางวัฒนธรรมนิยมประเพณีต่าง ๆ "ความเป็นไทย" เหล่านี้ล้วนแต่ช่วยจรรโลงโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น ซึ่งเป็นรากฐานของระบอบการเมืองแบบเผด็จการ ดังนั้น ในขณะที่สนับสนุนนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจอย่างเต็มที่ถึงกับเน้นแต่พระพุทธศาสนาแบบโลกียธรรม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็พยายามเหนี่ยวรั้งให้ความสัมพันธ์ทางสังคมยังคงเป็น "แบบไทย" อยู่เสมอ

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มีความต้องการเช่นเดียวกับปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่ต้องการพัฒนาประเทศให้มีความเจริญทางวัตถุแบบตะวันตก แต่รักษาความสัมพันธ์ทางสังคมแบบไทยเอาไว้ จึงพยายามยืนยันว่า

ที่ผมเห็นว่าเป็นไทยแท้ๆจริง ๆ นั้น ก็เห็นจะได้แก่จิตใจของคนไทย ซึ่งแต่โบราณมาจนถึงทุกวันนี้ เราก็ไม่เห็นมีอะไรเปลี่ยนแปลง เราก็ยังเป็นไทยแท้กันอยู่นั่นเอง...และ ความสัมพันธ์ในบรรดาคนไทยด้วยกันนั้น ผมเห็นว่าเป็นเรื่องที่ไม่เปลี่ยนแปลงเหมือนกัน คนไทยเราส่วนใหญ่ที่เป็นไทยแท้ ๆ ก็มีความจงรักภักดีเทอดทูนพระมหากษัตริย์นั้น ประการหนึ่ง นับถือบิดามารดาครูอาจารย์ ถือเด็กถือผู้ใหญ่ คือว่า เด็กก็นับถือผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ก็เมตตาปรานีต่อเด็ก

ความสัมพันธ์เหล่านี้เป็นความสัมพันธ์ที่ดี เป็นความสัมพันธ์แบบไทย ผมเห็นว่าที่ไหนก็ตาม...เมื่อคนไทยพบกันแล้ว ความสัมพันธ์เช่นนี้ก็ย่อมเกิดขึ้น และทำให้รู้ว่าคนไทยเรานั้นแตกต่างกว่าคนชาติอื่นเขา และมีอะไรดีกว่าเขามาก"³⁸

ในขณะเดียวกัน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ชี้ให้เห็นว่าคนไทยไม่ควรจะรักษา "ความเป็นไทย" ในทางวัตถุเอาไว้ เพราะไม่เหมาะสมแก่วิถีชีวิตในปัจจุบันและจะก่อให้เกิดปัญหาแก่ชีวิตได้มาก "...เรือนแบบไทยแท้ฝาประกลนี้ก็มีอยู่ในเฉพาะภาคกลาง...แพง...หน้าหนาว หนาวที่สุดเลย...พอถึงหน้าฝนก็เปียกที่สุด...บ้านไทยแท้เป็นเรื่องของพิธีกรรม...การนุ่งผ้าแบบไทยไม่สะดวก...การรับประทานอาหาร...จะให้กลับ

³⁵ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "ของดีของไทย" (เพื่อนนอน 6 มกราคม 2506) ใน *โลกกับคน*. กรุงเทพฯ : บรรณาคาร 2509, หน้า 212-213.

³⁶ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "การศึกษาของชาติ จะป้อนการศึกษาแก่พลเมืองอย่างไรดี" (เพื่อนนอน 19 กุมภาพันธ์ 2506) ใน *คึกฤทธิ์ถกเมืองไทย*. กรุงเทพฯ : บรรณาคาร 2514. หน้า 203,

³⁷ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, *ยิว*. กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, 2543. หน้า 47.

³⁸ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "ไทย(โบราณ)นมรมิต" (เพื่อนนอน 26 เมษายน 2506) ใน *คึกฤทธิ์ถกเมืองไทย*. กรุงเทพฯ : บรรณาคาร 2514, หน้า 266-267.

เป็นไทยแท้...คงจะขลุ่ยขลุ่ยมาก³⁹ ทั้งนี้ก็เพราะ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต้องการให้คนไทยยอมรับการพัฒนาประเทศแบบตะวันตกนั่นเอง

นอกจาก "การปกครองแบบไทย" แล้ว องค์ประกอบสำคัญอื่น ๆ ของ "ความเป็นไทย" ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์นำเอาความคิดของปัญญาชนในอดีตมาเน้น หรือปรับเปลี่ยนความหมายให้เหมาะแก่กาลสมัย จนเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง และกลายเป็น "เอกลักษณ์" หรืออัตลักษณ์ไทยสืบมา มีดังต่อไปนี้

การนิยามความหมาย "พระมหากษัตริย์"

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มุ่งแสดงว่าในระบอบ "การปกครองแบบไทย" ภายหลังจากปฏิวัติ พ.ศ.2475 นั้น นอกจากจะมี "ผู้นำแบบไทย" แล้ว ยังจำเป็นต้องมีพระมหากษัตริย์ และได้นิยามให้เห็นถึงสถานภาพและบทบาทพระมหากษัตริย์ในระบบ "การปกครองแบบไทย" ด้วย นอกจากนี้ เนื่องจากตั้งแต่กลางทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต้องการเป็นพวก "กษัตริย์นิยม" อย่างเต็มที่ จึงจำเป็นต้องเน้นอยู่เสมอว่า "พระมหากษัตริย์" มีความสำคัญและมีคุณค่าสูงสุดต่อ "ชาติไทย"

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต้องการเน้นความหมายของพระมหากษัตริย์สองด้าน คือความศักดิ์สิทธิ์สูงส่งของสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยซึ่งเกิดจากการรับคติเทวราชาจากเขมร เพื่อจะทรงได้รับการเคารพสักการะอย่างสูงสุดจากคนไทย ขณะเดียวกัน ทรงเป็นผู้ปกครองที่กอปรด้วยคุณธรรม ทำให้ทรงปกครองด้วยความเมตตากรุณาเหมือนพ่อปกครองลูก ซึ่งลักษณะทั้งสองด้านของ "พระมหากษัตริย์" นี้มีความสำคัญต่อระบอบ "การปกครองแบบไทย" ด้วย กล่าวคือ ด้านที่ทรงเป็นผู้ปกครองที่กอปรไปด้วยคุณธรรมจะส่งผลให้ "พระมหากษัตริย์" ทรงเป็นแบบอย่างในอุดมคติของ "การปกครองแบบไทย" ส่วนด้านที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นสถาบันศักดิ์สิทธิ์สูงส่งที่ผู้ใดจะละเมิดมิได้นั้น จะทำให้พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในสถานะที่สามารถควบคุมดูแลการใช้อำนาจของ "ผู้นำแบบไทย" แทนประชาชน ผลก็คือ การเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในวาระเข้ารับตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรี ตลอดจนการเข้าเฝ้าฯถวายรายงานในเวลาที่เกิดเหตุวิกฤติต่าง ๆ มีความสำคัญทางการเมืองอย่างแท้จริง มิใช่เป็นไปตามประเพณีเท่านั้น

เมื่อ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์กล่าวว่า พระมหากษัตริย์สุโขทัยทรงเป็นผู้ควบคุมแขนงแห่งรัฐ จึงมีความหมายด้วยว่า พระมหากษัตริย์ทรงควบคุมการใช้อำนาจของรัฐบาล ดังที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้เขียนถึงบทบาทของพระมหากษัตริย์ในการควบคุมการใช้อำนาจของรัฐบาลไว้ ในบทความที่ตีพิมพ์ในพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน คล้ายคลึงกับที่แสดงไว้ในปาฐกถาเรื่อง "การปกครองสมัยสุโขทัย" ดังนี้

ประวัติศาสตร์ของไทยเรานั้นปรากฏว่ามีเบื้องหลังที่แตกต่างกับของชาติอื่น ๆ ...คนไทยเราในสมัยก่อนมิได้คิดตั้งสถาบันหรือองค์การขึ้นเพื่อให้อำนาจควบคุม "แขนง" แห่งสังคม ไทยเราได้ใช้ "หัว" แห่งสังคม หรือสถาบันพระมหากษัตริย์นั่นเอง เป็นเครื่องควบคุมมิให้เกิดความไม่เป็นธรรม และความผิดพลาดบกพร่องต่าง ๆ ขึ้นได้ และก็ได้ปกครองกันเป็นสุขมาหลายร้อยปีด้วยวิธีการนี้...นี่เป็นหลักการที่คนไทยเราได้ยึดถือมาโดยตลอด⁴⁰

นับตั้งแต่กลางทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา แม้ว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะรักษากรอบความคิดหลักเกี่ยวกับ "พระมหากษัตริย์" เอาไว้ แต่ได้ปรับเปลี่ยนจุดเน้นในสถานการณ์ทางการเมืองที่เปลี่ยนไป ใน สี่แผ่นดิน ซึ่งเขียนระหว่าง พ.ศ.2494-2495 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เน้นภาพของพระมหากษัตริย์ในฐานะหัวใจของชาติไทย และเน้นสถานะที่ทรงเป็นบุคคลมากกว่าสถาบัน เพื่อจะสร้างความรู้สึกผูกพันและความรักต่อพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นมนุษย์ และเพื่อสร้างความสะเทือนใจต่อการสูญเสียการปกครอง

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 261.

⁴⁰ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "ในหลวงของประชาชน" อ่างโน สละ ดิขิตกุล, ในหลวงกับคึกฤทธิ์. หน้า 103-104.

แบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปใน พ.ศ.2475 และยังคงสูญเสียพระเจ้าอยู่หัวอำนาจที่หมดไปอีกใน พ.ศ.2489 ซึ่งจะส่งผลให้ผู้อ่านเห็นคุณค่าของ "พระมหากษัตริย์" พร้อมกับเกลียดชังนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ถือเป็นศัตรูทางการเมืองที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นบุคคลที่มีบารมีมากจนยากที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะเอาชนะอย่างตรงไปตรงมา

ในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังคงนำเสนอภาพพระมหากษัตริย์รัชกาลปัจจุบันในฐานะที่ทรงเป็นบุคคล แต่มุ่งนิยามความหมายของ "พระมหากษัตริย์" เพื่อเน้นความใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชน และหล่อหลอมความรู้สึกของประชาชนให้มีความผูกพันและความจงรักภักดีอย่างลึกซึ้งต่อพระมหากษัตริย์ พร้อมทั้งทำให้คนไทยมีความรู้สึกภาคภูมิใจในองค์พระมหากษัตริย์ในฐานะทรงเป็นตัวแทนของ "ชาติไทย" ที่เปี่ยมไปด้วยความมีอารยะ ซึ่งเมื่อทรงปรากฏพระองค์ต่อหน้าสายตาของชาวโลกแล้ว ก็ได้ส่งผลให้ "ชาติไทย" มีเกียรติและศักดิ์ศรีไม่ด้อยไปกว่าชาติอารยะใด ๆ ในโลก อย่างไรก็ตาม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้กล่าวถึง "พระมหากษัตริย์" ในฐานะสถาบันเป็นครั้งคราว เพื่อให้ "พระมหากษัตริย์" เป็นสถาบันที่มีความศักดิ์สิทธิ์สูงส่งจนไม่มีผู้ใดจะละเมิดได้ และมีความสำคัญอย่างสูงในด้านต่าง ๆ ที่คนไทยจะสำนึกอยู่เสมอว่าจะต้องรักษาสถาบันนี้ไว้คู่กับ "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" ตลอดไป

การนิยามความหมาย "พระมหากษัตริย์" ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในทศวรรษ 2500 ยังมุ่งทำให้คนไทยยอมรับอำนาจของรัฐบาลทหารที่มีความจงรักภักดีอย่างสูงสุดต่อพระมหากษัตริย์ และทำการปกครองประเทศภายใต้การสอดส่องดูแลอย่างใกล้ชิดของพระองค์ นอกจากนี้ ยังมุ่งให้คนไทยมีเครื่องยึดเหนี่ยวทางใจ และยอมรับความสัมพันธ์ทางสังคมแบบมีลำดับชั้น เพราะการปฏิบัติต่อสถาบันพระมหากษัตริย์จะต้องเป็นไปโดยมีความสำนึกในเรื่อง "ที่ต่ำที่สูง" อย่างลึกซึ้ง การปลุกฝังความศักดิ์สิทธิ์สูงส่งของสถาบันพระมหากษัตริย์ จึงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการปลุกฝังให้คนไทยเชื่อมั่นในความถูกต้องของโครงสร้างสังคมที่ไม่เสมอภาค ซึ่งเป็นรากฐานของโครงสร้างการเมืองที่ประชาชนปราศจากสิทธิและเสรีภาพทางการเมืองในการที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมตัดสินใจเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร และควบคุมตรวจสอบการใช้อำนาจ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ทำให้คนไทยยอมรับ "การปกครองแบบไทย" โดยเห็นว่าไม่จำเป็นต้องมีสถาบันในระบอบประชาธิปไตย (เช่น รัฐสภาและองค์กรอิสระต่าง ๆ) เพื่อควบคุมตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ เพราะมี "พระมหากษัตริย์" ทรงสอดส่องดูแลการปกครองให้เป็นไปอย่างถูกต้องยุติธรรมอยู่แล้ว

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์นำเอาความคิดที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนไทยทั้งชาติมาเน้นอยู่เสมอ เช่นเดียวกับความคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงถึงพร้อมด้วยทศพิธราชธรรมของพระพุทธศาสนา ซึ่งทำให้ทรงกระทำแต่สิ่งที่ถูกต้องและทรงมีความหวังใยในพสกนิกรเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้น นอกจากจะทรงดำเนินโครงการต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของพสกนิกร และสนับสนุนการพัฒนาประเทศของรัฐบาลแล้ว หากราษฎรได้รับความไม่เป็นธรรมจากผู้ปกครอง ก็สามารถจะทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาได้ การเน้นความคิดเหล่านี้ในทศวรรษ 2510 ทำให้ "พระมหากษัตริย์" ทรงมีความสำคัญเหนือรัฐบาลอย่างชัดเจน และเมื่อ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เห็นว่าจอมพลถนอมและจอมพลประภาสครองอำนาจนานเกินไปจนเป็นอุปสรรคต่อการที่ตนเองจะก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็เริ่มโจมตีรัฐบาล และได้เพิ่มเติมความคิดเกี่ยวกับ "พระมหากษัตริย์" ว่า เมื่อเกิดปัญหาทางการเมือง คือผู้ปกครองมิได้ทำหน้าที่ของ "ผู้ปกครองแบบไทย" แต่กลับใช้อำนาจไปในทางแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว "พระมหากษัตริย์" ก็จะทรง "กีดขวาง" การใช้อำนาจอย่างไม่เป็นธรรมดังกล่าว⁴¹

จะเห็นได้จากพระราชกรณียกิจทั้งปวง ว่า วาทกรรม "พระมหากษัตริย์ในระบอบการปกครองแบบไทย" ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์สถาปนาขึ้นมาขึ้นมานี้ ได้กลายเป็นฐานรองรับปฏิบัติการทางวาทกรรมของ "พระมหากษัตริย์" สืบมา ซึ่งส่งผลให้ทรงมีพระราชอำนาจอย่างสูงในสังคมการเมืองไทย

⁴¹ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "สยามรัฐหน้า 5" (4 มกราคม 2515) ใน *สยามรัฐ หน้า 5 เล่ม 9*. กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2516.

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้สร้างความหมายใหม่แก่ “พระพุทธศาสนา” ในฐานะที่เป็นส่วนประกอบสำคัญอีกอย่างหนึ่งของ “ความเป็นไทย” นั่นคือการสร้างความรับรู้ว่า พระพุทธศาสนาแบบโลกียธรรมเป็นที่มาของ “ความเป็นไทย” ในด้านต่าง ๆ เช่น ศิลปะไทย มารยาทไทย ตัวอักษรไทย รวมทั้งทำให้การปกครองของไทยเต็มไปด้วยความเมตตา เพราะผู้ปกครองแบบไทยยึดมั่นในคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา ทำให้เป็นบุคคลที่มีศีลธรรมประจำใจและใช้อำนาจด้วยความถูกต้องยุติธรรม จนไม่จำเป็นต้องมีกลไกในการควบคุมตรวจสอบการใช้อำนาจ นอกจากนี้พุทธศาสนาแบบโลกียธรรมยังเป็นแหล่งที่มาของศีลธรรมไทย ที่ทำให้สังคมไทยเต็มไปด้วยระเบียบและความสงบสุข โดยที่ไม่เป็นอุปสรรคแก่การพัฒนาประเทศ และทำให้สังคมไทยเป็น “สังคมที่เมตตา” มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่มีการกดขี่เบียดเบียนกันอย่างรุนแรง แม้จะมีการแข่งขันทางสังคมอันเป็นเรื่องปรกติธรรมดาที่มีอยู่ในทุกสังคม แต่สังคมไทยก็มีลักษณะพิเศษ เพราะอิทธิพลของความเชื่อเรื่องกรรมของพุทธศาสนา ทำให้คนทำดีได้เลื่อนชั้นและคนทำชั่วต้องถูกลดชั้นลงมา สังคมไทยจึงไม่มีการแบ่งชนชั้นอย่างตายตัว

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ทำให้คนไทยเห็นความสำคัญของโลกุตระธรรมในบางแง่ โดยจะกล่าวถึงโลกุตระธรรมเฉพาะเมื่อต้องการจะบรรลូវัตถุประสงค์บางอย่าง เช่น เพื่อยืนยันว่าพระพุทธศาสนามีหลักคำสอนที่ลุ่มลึกกว่าศาสนาอื่น หรือเพื่อทำให้คนไทยยอมรับว่าความทุกข์เป็นธรรมดาของชีวิตจะได้ไม่เรียกร้องหรือกดดันรัฐบาลให้แก้ไขปัญหาต่าง ๆ นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาได้ให้ทางเลือกแก่ชีวิตไว้ด้วย นั่นคือการบวช ทั้งนี้ เพื่อให้คนไทยเห็นว่า เมื่อสังคมไทยมีปัญหา ทางออกของสังคมไทยก็ไม่จำเป็นต้องเหมือนสังคมอื่น คือไม่จำเป็นต้องมีการปฏิวัติทางเศรษฐกิจแบบที่ “ซ้ายเก่า” เสนอ หรือมีการปฏิวัติทางสังคมและวัฒนธรรม แบบที่ “ซ้ายใหม่” ในเวลานั้นเสนอ⁴² สังคมไทยที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น โดยมีศีลธรรมของพระพุทธศาสนากำกับระบบความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นที่อยู่ใน “ที่สูง” กับชนชั้นที่อยู่ใน “ที่ต่ำ” ย่อมทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่ดี ดังนั้น นอกจาก “พระมหากษัตริย์” แล้ว “พระพุทธศาสนา” ก็เป็นปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้ “เมืองไทยนี้ดี” คนไทยจึงต้องยอมสละแม้แต่ชีวิต เพื่อรักษา “พระมหากษัตริย์” และ “พระพุทธศาสนา” เอาไว้ เพื่อให้ “เมืองไทยนี้ดี” ตลอดไป

“ความเป็นไทย” หรือ “เอกลักษณ์ไทย” ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์สร้างขึ้นดังกล่าวข้างต้น เป็นที่ยอมรับอย่างรวดเร็วและกว้างขวางนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา เพราะตอบสนองต่อความต้องการของคนหลากหลายกลุ่มในสังคมไทย คนเหล่านี้เติบโตขึ้นมาในยุคที่สังคมไทยประสบกับความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และเผชิญกับความผันผวนทางเศรษฐกิจและการเมืองหลายครั้ง ทำให้เกิดความสับสนและรู้สึกถึงความไม่มั่นคงในชีวิต จนโยยหาสถาบันหรือแบบแผนที่จะทำให้ “ชาติไทย” มีระเบียบ ความมั่นคง ความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้า คำอธิบายของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ให้คำตอบที่คนเหล่านี้พอใจ

กลุ่มเจ้านาย ได้รับการฟื้นฟูเกียรติยศและอำนาจภายหลังจากที่สถานภาพตกต่ำลงเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 เพราะนับตั้งแต่เขียน *สี่แผ่นดิน* เป็นต้นมา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้ทำให้ศิลปะและวัฒนธรรมของชนชั้นสูงกลับมาเป็นหัวใจของอารยธรรมไทยอีกครั้งหนึ่ง และทำให้คนไทยรับรู้ “พระมหากษัตริย์ไทย” แม้ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็มาจากการเลือกตั้ง เห็นความสำคัญของเสรีภาพ และทำการปกครองเพื่อประโยชน์สุขของราษฎร และชนชั้นสูงก็ได้กดขี่ขูดรีดชนชั้นที่อยู่ใต้การปกครองแต่อย่างใด

แนวความคิดเรื่อง “การปกครองแบบไทย” ทำให้ผู้ปกครองในระบบใหม่รวมทั้งข้าราชการมีความชอบธรรมในการใช้อำนาจ ส่วนทหารก็ได้รับการฟื้นฟูเกียรติยศหลังจากประสบความพ่ายแพ้ในสงครามโลกครั้งที่ 2 และในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เพราะ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ตอกย้ำให้สังคมตระหนักอยู่เสมอว่าทหารเป็นผู้ปกป้อง “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย”

⁴² ประจักษ์ ก้องกีรติ, “ก่อนจะถึง 14 ตุลาฯ: ความเคลื่อนไหวทางการเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาปัญญาชนภายใต้ระบอบเผด็จการทหาร (พ.ศ.2506-2516)” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545. หน้า 304-373.

สวนคนจีนที่อยู่ในเมืองไทย ก็มีปัญหานั้นเนื่องมาจากการที่แผ่นดินใหญ่จีนเปลี่ยนเป็นประเทศคอมมิวนิสต์ ความหวังที่จะกลับไปเมืองจีนริบหรือลิ่ง แม้แต่การติดต่อกับญาติพี่น้องในเมืองจีนก็ยากจะกระทำได้อีกทั้งได้ผ่านประสบการณ์อันเจ็บปวดมาแล้ว จากนโยบายต่อต้านจีนตามคติเชื้อชาตินิยมของรัฐบาลไทยในทศวรรษ 2480 ชาวจีนเหล่านี้ต้องการคำตอบให้แก่ตนเองว่าจะดำรงชีวิตอยู่ในเมืองไทยอย่างไร ตนเองและครอบครัวจึงจะได้รับความมั่นคง มีความเจริญก้าวหน้าและความสงบสุขในชีวิต การนิยาม "ความเป็นไทย" ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ทำให้ชาวจีนมีโอกาสนิยาม "ความเป็นไทย" และ "กลายเป็นไทย" ได้ง่ายขึ้น ซึ่งทำให้ได้สิทธิต่าง ๆ ในฐานะพลเมืองของ "ชาติไทย" เพิ่มขึ้นตามลำดับ อย่างไรก็ตามการนิยาม "ความเป็นไทย" นี้มิได้ทำให้ลูกจีนกลายเป็นไทยโดยอัตโนมัติเนื่องจากการที่รัฐไทยในทศวรรษ 2480 ได้ปลูกฝังมโนทัศน์ "ชาติไทย" แบบ "เชื้อชาตินิยม" อย่างเข้มข้น จนปรากฏในเพลงชาติ, งานเขียนทางประวัติศาสตร์ บทละครอิงประวัติศาสตร์ ตลอดจนบทเพลงปลุกใจ จนลักษณะทางกายภาพของ "เชื้อชาติ" กลายเป็นข้อจำกัดของ "การกลายเป็นไทย" และจนกระทั่งถึงครึ่งหลังของทศวรรษ 2510 "ลูกจีน" จำนวนไม่น้อยก็ยังประสบปัญหาวิกฤตอัตลักษณ์และพยายามแสวงหาอัตลักษณ์ใหม่ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งของการเกิดขบวนการนักศึกษาในทศวรรษนั้น

ภายหลังทศวรรษ 2510 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังคงนิยาม "ความเป็นไทย" อยู่เสมอ ที่สำคัญคือ "ความเป็นไทย" ในหนังสือ *ลักษณะไทย* และ *ขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่* ความหมายของ "ความเป็นไทย" ในทศวรรษ 2520-2530 นี้ มิได้แตกต่างอย่างมีนัยยะสำคัญจากที่ได้นิยามมาก่อนหน้านี้ เพียงแต่ใช้บางมิติของ "ความเป็นไทย" ในการบรรลุจุดมุ่งหมายทางการเมืองเฉพาะหน้าบางอย่าง และแม้ว่าหนังสือ *ลักษณะไทย* จะเน้นเฉพาะ "พระมหากษัตริย์" ในฐานะหัวใจของ "ความเป็นไทย" แต่ *ขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่* ก็กลับมาเน้นความสำคัญของพระพุทธศาสนาและความจงรักภักดีอย่างสูงของ "ทหาร" ต่อ "พระมหากษัตริย์" อีกครั้งหนึ่ง ดังนั้น การนิยาม "ความเป็นไทย" ในทศวรรษ 2520-2530 จึงเสริมให้ "ความเป็นไทย" ที่คนไทยรับรู้มีพลังแข็งแกร่งยิ่งขึ้น และเป็นความคิดกระแสหลักในสังคมไทยสืบมา

"ความจริง" ที่ "ความเป็นไทย" กระแสหลักสร้างขึ้นในสังคมไทย

จากอิทธิพลของ "ความเป็นไทย" ที่ปัญญาชนในอดีตนิยาม และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ทำให้มีพลังแข็งแกร่งยิ่งขึ้น ได้ทำให้เกิด "ความจริง" อันสำคัญขึ้นมาในสังคมไทย นั่นก็คือ ทำให้คนไทยมีวิธีคิดที่ว่า "สังคมที่ไม่มีการเมือง" เป็นสังคมที่ดี และจากการที่คนไทยยึดมั่นใน "ความเป็นไทย" นี้ ยังทำให้เกิด "ความเจ็บบทางการเมือง" เป็นเวลานาน จนกล่าวได้ว่า "ความเป็นไทย" ทำให้ระบอบการเมืองแบบเผด็จการมีความมั่นคงอย่างมาก

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ทำให้คนไทยมอง "การเมือง" ในความหมายแคบ คือเห็นว่าเป็นเรื่องของการแย่งชิงอำนาจและผลประโยชน์ ซึ่งก่อให้เกิดผลร้ายต่าง ๆ ตามมา ผู้นำที่เป็นนักการเมืองก็คำนึงถึงแต่คะแนนเสียงที่ตนจะได้รับในการเลือกตั้ง จนไม่สามารถกระทำในสิ่งที่ถูกต้องหรือสิ่งที่สมควรจะกระทำในฐานะที่เป็นผู้นำของชาติ⁴³

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ทำให้คนไทยเห็นว่า สังคมที่ดีจะมีขึ้นหรือจะดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อมี "ผู้นำแบบไทย" ที่มีขันการเมือง "ความเป็นไทย" ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์นิยามจึงส่งผลให้สังคมไทยเป็น "สังคมที่ไม่มีการเมือง" หรือทำให้เกิด "ความเจ็บบทางการเมือง" ขึ้นในสังคมไทย เพราะโดยหลักการแล้วถือว่าทั้ง "ผู้นำแบบไทย" และประชาชนล้วนแต่อยู่นอกพื้นที่ทางการเมือง เมื่อผู้นำไม่ต้องเสียเวลาไปกับ "การเมือง" (หากใช้ภาษาในปัจจุบันก็คือ "การเมืองนิ่ง") แล้ว ผู้นำก็สามารถอุทิศเวลาให้แก่การทำงานเพื่อชาติได้อย่างเต็มที่ ทั้งนี้ ประชาชนไม่ต้องวิตกกังวลเลยว่าผู้นำจะใช้อำนาจไปในทางมิชอบ เพราะนอกจากการนับถือพระพุทธศาสนา (รวมทั้งการเข้าหาพระภิกษุที่ประชาชนเลื่อมใสศรัทธา) จะทำให้ผู้

⁴³ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "สงครามผิวในสหรัฐ" (3) ("เพื่อนนอน" 17 มิถุนายน 2506) ใน *สงครามผิว*. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2545. หน้า 240.

นามีศีลธรรมประจำใจแล้ว พระมหากษัตริย์ซึ่งทรงเป็นพลังบริสุทธิ์ก็จะทรงกำกับดูแลให้ผู้นำทำการปกครองอย่างถูกต้องยุติธรรมด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในระยะหลังคนไทยเริ่มเรียกร่องสิทธิและเสรีภาพ แต่สิทธิและเสรีภาพที่คนไทยทั่วไปต้องการ ก็ได้แก่สิทธิเสรีภาพที่จะรับรู้ข่าวสารว่าผู้นำและบริวารคอร์รัปชันหรือใช้อำนาจเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวหรือไม่ หากพบว่าใช้อำนาจในการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว โดยไม่สามารถแก้ปัญหาหรือสร้างความเจริญให้แก่ชาติบ้านเมือง ก็จะได้ทำการเลือกตั้งผู้ปกครองคนใหม่ ซึ่งทำให้คนไทยพยายามเรียกร่องรัฐธรรมนูญเพื่อจะมีสิทธิในการเลือกตั้ง คนไทยไม่มีความต้องการที่จะเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ หรือกระจายอำนาจให้ชาวบ้านมีสิทธิในการจัดการทรัพยากร และไม่ต้องการให้มีเสรีภาพทางการเมืองในแง่ของเสรีภาพในการเคลื่อนไหวเรียกร่องสิทธิต่าง ๆ เกี่ยวกับทรัพยากร อีกทั้งยังเห็นว่าการทำเช่นนั้นจะก่อให้เกิดความวุ่นวายขึ้น ดังนั้น สิ่งที่คนไทยต้องการคือ *"ผู้นำแบบไทย"* ที่เข้มแข็งและเด็ดขาด มิใช่ภาคสังคมที่เข้มแข็ง

"การปกครองแบบไทย" ทำให้คนไทยให้ความสำคัญแก่ผู้นำอย่างสูง และทำให้ประชาธิปไตยในทัศนะของคนไทยเน้นไปที่การเลือกตั้งผู้ปกครอง เพื่อให้ได้ *"คนดี"* มาปกครองบ้านเมือง มิใช่เรื่องของกรยอมรับสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคทั้งในการดำรงชีวิต ในการจัดการทรัพยากร และในการควบคุมตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ การใช้อำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาดของผู้นำนั้น หากทำให้ประชาชนเชื่อได้ว่าเป็นการใช้อำนาจเพื่อความมั่นคงของชาติหรือเพื่อผลประโยชน์ของส่วนรวม ก็เป็นการกระทำที่คนไทยสรรเสริญ อีกทั้งยังเชื่อด้วยว่าการแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชาติและการพัฒนาชาตินั้นจำเป็นต้องพึ่ง *"ผู้นำแบบไทย"* ความเชื่อเช่นนี้สัมพันธ์กับการมองเห็นว่าประชาชนตกอยู่ในวิฤจักร *"โง่-จน-เจ็บ"*⁴⁴ และไม่มีความสามารถที่จะพึ่งตนเองได้

เป็นที่น่าสังเกตว่า การที่คนไทยให้ความสำคัญแก่ *"ระเบียบ"* นั้น ไม่ได้หมายถึงระเบียบที่มีพื้นฐานอยู่บนความเชื่อในความเสมอภาคและเสรีภาพของปัจเจกชน ซึ่งมีสติปัญญาและเหตุผลในการตัดสินใจ เพราะหลงวิจิตรวาทการมุ่งเปลี่ยนวิถีคิดของคนไทยให้อยู่ในกรอบที่ผู้นำต้องการ ด้วยกระบวนการที่เรียกว่า *"มนุสสปฏิวัติ"* ส่วนม.ร.ว.คึกฤทธิ์ให้ความสำคัญแก่ระเบียบที่เกิดจากการที่บุคคลตระหนักในหน้าที่ตามสถานภาพของตน และการมีความสัมพันธ์กับผู้อื่นโดย *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* พร้อมกับคอยเตือนให้ระวังการใช้เสรีภาพจนเกินขอบเขตอยู่เสมอ เนื่องจากมีความคิดว่าคนไทยส่วนใหญ่ยังโง่อยู่ จึงระแวงว่าถ้าคนไทยมีเสรีภาพก็จะนำไปสู่ความวุ่นวาย เมื่อใดที่มีการกระทำ *"ผิดระเบียบ"* เกิดขึ้น รวมทั้งการมีติดต่อกับ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งเป็นที่มาของ *"ระเบียบ"* ในสังคมไทย *"ผู้นำแบบไทย"* ซึ่งทำหน้าที่ *"รักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ"* ก็มีความชอบธรรมที่จะใช้ความรุนแรงในการปราบปราม

นอกจากนี้ การพัฒนาประเทศภายใต้ผู้นำแบบไทยที่มีความเมตตากรุณา (หรือเอื้ออาทร) โดยมีพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงห่วงใยในพสกนิกร เสด็จไปทรงรับรู้ปัญหาและทรงติดตามดูแลการแก้ปัญหาและการพัฒนาประเทศของรัฐบาลอย่างใกล้ชิด ได้กลายเป็นความหวังของปัญญาชน นักวิชาการ และคนทั่วไปในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ที่จะช่วยแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของประเทศ โดยเฉพาะปัญหาความยากจน การฝากความหวังไว้ที่การพัฒนาภายใต้ *"การปกครองแบบไทย"* เช่นนี้ ทำให้เกิด *"ความเจียมทางการเมือง"* ตลอดทศวรรษ 2500 สืบมาจนถึงต้นทศวรรษที่ 2510

จนกระทั่งถึงกลางทศวรรษ 2510 *"ความเจียมทางการเมือง"* จึงถูกทำลายลงในวงสั้น ๆ เมื่อเกิดการค้นพบว่ายังมีคนจนอยู่อีกมากมายในเมืองไทย ทั้ง ๆ ที่ได้ทำการพัฒนามานานกว่าสิบปีแล้ว ปัญญาชน นักวิชาการ และนักศึกษา เริ่มเห็นว่าการพัฒนาล้มเหลว ค่าอธิบายของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ที่ว่าความล้มเหลวในการพัฒนาเกิดขึ้นจากปัญหาการคอร์รัปชัน ซึ่งหมายถึงการละเมิดศีลธรรมของ *"ผู้นำแบบไทย"* (ที่จะต้องใช้อำนาจเพื่อผลประโยชน์ส่วนรวม) มีส่วนอย่างสำคัญในการทำให้คนไทยต่อต้านรัฐบาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานการณ์ที่คนไทยเกิดความรู้สึกขาดความมั่นคงอย่างมาก เมื่อพบว่าการคอมมิวนิสต์กำลังจะได้ชัยชนะในอินโดจีน และเศรษฐกิจกำลังจะทรุดโทรมลงเนื่องจากการถอนฐานทัพ

⁴⁴ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "ขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่" ใน *หนังสืออนุสรณ์คึกฤทธิ์ ปราโมช*, กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2539, หน้า 252.

ของสหรัฐอเมริกา ทำให้เป็นที่รับรู้กันทั่วไปว่ารัฐบาลจอมพลถนอมไม่สามารถจะปกครองให้คนไทยอยู่เย็นเป็นสุขอีกต่อไป เสี่ยงเรียกร้องรัฐธรรมนูญจึงหนาแน่นขึ้น ด้วยความหวังว่าจะเกิดการเลือกตั้งเพื่อเปลี่ยนตัวผู้ปกครอง แทนที่จะปล่อยให้เกิดการสืบทอดอำนาจในกลุ่มเครือญาติของผู้นำทางทหาร ซึ่งสังคมไม่ไว้วางใจเสียแล้วว่าเป็นผู้นำที่ดีมีคุณธรรมตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา เมื่อประกอบกับมีข่าวลือว่าผู้นำทางทหารจะนำระบอบสาธารณรัฐมาใช้ ซึ่งแสดงว่าไม่มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์เพียงพอที่จะทำการปกครองภายใต้การดูแลของพระองค์ ก็ทำให้การต่อต้านรัฐบาลทหารได้รับการสนับสนุนจากประชาชน ซึ่งเชื่อในความสำคัญสูงสุดของ "พระมหากษัตริย์" ต่อ "ชาติไทย" อย่างกว้างขวาง

จะเห็นได้ว่าเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เกิดขึ้นในกรอบความหมาย "ความเป็นไทย" ที่คนไทยรับรู้ และ "ความเป็นไทย" มีบทบาทอย่างมากในความขัดแย้งและการต่อสู้ทางการเมืองภายหลัง 14 ตุลาคม 2516 โดยที่คนไทยทั่วไปถูกทำให้เชื่อว่าขบวนการนักศึกษาตกเป็นเครื่องมือของ "คนอื่น" และกำลังจะทำลาย "ความเป็นไทย" ลงไป พร้อมกับรู้สึกว่าการเมืองทำให้สังคมเต็มไปด้วยความวุ่นวาย และเกิดความต้องการที่จะให้สังคมไทยกลับไปสู่สภาวะ "ไม่มีการเมือง" อีกครั้งหนึ่ง ผลก็คือ เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ได้เกิดขึ้น โดยที่วิธีคิดในกรอบ "ความเป็นไทย" ส่งผลให้คนไทยยอมรับการปราบปรามขบวนการนักศึกษาอย่างรุนแรงโดยคณะ

จะเห็นได้ว่า การเมืองไทยในช่วง 14 ตุลาคม 2516 ถึง 6 ตุลาคม 2519 ไม่อาจอธิบายได้ด้วย การพิจารณาแต่เฉพาะอิทธิพลของความคิด "ซ้ายเก่า" และ "ซ้ายใหม่" ในขบวนการนักศึกษาเท่านั้น เพราะความหมายของ "ความเป็นไทย" กระแสหลักมีผลต่อเหตุการณ์ตั้งแต่ 14 ตุลาคม 2516 ถึง 6 ตุลาคม 2519 อย่างลึกซึ้ง และอิทธิพลของ "ความเป็นไทย" นี้เอง ที่ทำให้คนไทยยอมรับโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนเป็นลำดับชั้นและโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจตลอดมา โดยที่ "ความเสมอภาค" และ "ระบอบประชาธิปไตยที่มีรากฐานอยู่บนความเสมอภาค" ที่บางส่วนของขบวนการนักศึกษาเคลื่อนไหวเรียกร้อง ไม่เคยมีความสำคัญอย่างแท้จริงในทัศนะของคนไทย

จนกระทั่งปัจจุบัน ก็ยังเห็นได้ชัดว่า ทรราชใดที่ผู้นำยังคงแสดงบทบาทว่าเป็นผู้มีความเอื้ออาทร และเป็นผู้เสียสละความสุขส่วนตัวมาทำงานรับใช้ประเทศชาติ เพื่อให้มีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และสามารถแก้ไขปัญหาที่ส่งผลให้สังคมขาดระเบียบและความมั่นคงด้วยความเข้มแข็งเด็ดขาด ทรราชนั้นคนไทยก็จะยังคงอยู่ใน "ความเงียบทางการเมือง" โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อคนไทยมีความเชื่อมั่นว่าการปกครองโดย "ผู้นำแบบไทย" นั้นอยู่ภายใต้การสอดส่องดูแลอย่างใกล้ชิดของ "พระมหากษัตริย์" ซึ่งทรงเปี่ยมด้วยพระปัญญาบารมีและพระมหากรุณาธิคุณ พระองค์จะทรงเป็นที่พึ่งในการแก้ปัญหาและการพัฒนาประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรือง และทรงคอยดูแลมิให้รัฐบาลออกนอกกลุ่มนอกทาง หรือใช้อำนาจจนเกินขอบเขต หรือไม่เป็นธรรม ประชาชนไทยจึงไม่มีความจำเป็นใด ๆ ที่จะต้องเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อเรียกร้องสิทธิ หรือเพื่อควบคุมตรวจสอบการทำงานของรัฐบาล

อาจกล่าวได้ว่า ในทัศนะของคนไทยทั่วไป การมีผู้นำที่มีอำนาจเด็ดขาดสูงสุดภายใต้พระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ ช่วยให้เกิดสมรรถภาพในการแก้ปัญหาสังคมและการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศ ได้ดีกว่าการเมืองในระบบรัฐสภาอย่างเทียบกันไม่ได้

เป็นที่น่าสังเกตว่า อิทธิพลของความคิดเรื่อง "การปกครองแบบไทย" ทำให้คนไทยให้ความสำคัญแก่การเลือก "คนดี" มาเป็นผู้ปกครอง เมื่อได้ "คนดี" มาแล้วก็ปล่อยให้ "คนดี" ทำหน้าที่ปกครองประเทศไปตามแต่จะเห็นสมควร เพราะ "คนดี" ย่อมมีคุณสมบัติต่าง ๆ สำหรับการทำหน้าที่ผู้ปกครองที่ดีอย่างสมบูรณ์ เช่น มีความรู้ความสามารถและมีคุณธรรม ส่วนประชาชนซึ่งยังคงตกอยู่ในวิสัยการ "โง่ จน เจ็บ" ย่อมไม่อยู่ในฐานะที่จะควบคุมตรวจสอบผู้ปกครอง หรือเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจใด ๆ หากพบว่าผู้นำไม่ใช่ "คนดี" จริง ทางออกก็อยู่ที่การเลือก "คนดี" คนใหม่เข้ามาทำหน้าที่แทน มิใช่การที่ประชาชนจะเข้าไปมีบทบาทในพื้นที่ทางการเมือง เพื่อถ่วงดุลย์ ควบคุม และตรวจสอบการใช้ อำนาจ หรือกดดันให้ผู้นำทำตามที่ประชาชนต้องการ

ภายใต้ความคิดเรื่อง "การปกครองแบบไทย" การวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลและเจ้าหน้าที่รัฐ ไม่เคยครอบคลุมถึงความบกพร่องในการกำหนดนโยบายการพัฒนาที่ไม่สมดุลย์ การจัดการทรัพยากรที่ไม่เป็น

ธรรม และการขาดมาตรการในการกระจายรายได้ที่เหมาะสม แต่เน้นไปที่ความบกพร่องทางศีลธรรมของตัวบุคคลซึ่งไม่ได้ทำหน้าที่ของ "ผู้นำแบบไทย" อย่างถูกต้อง ทางแก้ปัญหาจึงอยู่ที่การเปลี่ยนตัวบุคคล ไม่ให้ "คนชั่ว" มีอำนาจ มิใช่การเคลื่อนไหวกดดันให้เปลี่ยนระบบหรือโครงสร้าง อิทธิพลของความคิดเรื่อง "การปกครองแบบไทย" นี้ ทำให้ระบบเผด็จการไม่ใช่ระบบการปกครองที่เลวร้ายในทัศนะของคนไทย ตรงกันข้าม คนไทยจะคิดว่าถ้าได้ผู้นำที่เป็น "คนดี" ระบบการปกครองแบบเผด็จการ ก็จะเป็นระบอบที่มีประสิทธิภาพที่สุดในการแก้ปัญหาและการพัฒนาประเทศ

"สังคมที่ไม่มีการเมือง" หรือ "ความเจ็บปวดทางการเมือง" ยังเป็นผลมาจากการที่คนไทยยอมรับในเรื่องของ "ที่สูง" และ "ที่ต่ำ" และเห็นว่าความไม่เสมอภาคเป็นเรื่องปรกติธรรมดา แม้ว่าการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 จะทำให้ความเสมอภาคทางสังคมกลายเป็นอุดมคติของคนจำนวนไม่น้อย แต่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มีบทบาทอย่างสำคัญในการทำให้วัฒนธรรมแบบ "รู้ที่ต่ำที่สูง" กลับมามีอิทธิพลอีกครั้งหนึ่ง เพียงแต่ไม่สามารถเน้นหลักชาติวิบัติตั้งในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ต้องหาทางปลุกฝังให้คนไทยยอมรับความสัมพันธ์ทางสังคมแบบมีลำดับชั้น ด้วยการนิยามความหมายของ "ความเป็นไทย" ในด้านต่าง ๆ เพื่อครอบงำวิถีคิดของคนไทย เช่น การให้ความสำคัญแก่การใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้อง ซึ่งหมายรวมถึงการใช้ภาษาอย่างเหมาะสมแก่สถานภาพของคนในระดับชั้นต่าง ๆ การปฏิบัติตามมารยาทไทย หรือการวางตัวอย่างเหมาะสมในความสัมพันธ์ระหว่างคนที่มีความแตกต่างเป็นต้น ดังนั้น การเข้าถึงทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียมกันอย่างมาก และความไม่เป็นธรรมอย่างสูงในการกระจายรายได้ จึงเป็นเรื่องที่คนไทยทั่วไปไม่เห็นว่าปัญหา และไม่คิดว่าควรจะต้องเคลื่อนไหวเพื่อกดดันให้เกิดการแก้ไข "ปัญหา" อย่างจริงจัง

กล่าวได้ว่า การยอมรับโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นว่าเป็นเรื่องถูกต้องและดีงาม เพราะทำให้เกิด "ระเบียบ" "ความมั่นคง" และ "ความสงบสุข" ทำให้คนไทยยอมรับการใช้อภิสิทธิ์และยอมรับความไม่เป็นธรรมต่าง ๆ ได้ง่ายหรือถึงกับเห็นว่าเป็นเรื่องปรกติธรรมดา การเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ ของประชาชนและการต่อต้านผู้ที่ละเมิดสิทธิและเสรีภาพต่าง ๆ ของประชาชนจึงเกิดขึ้นอย่างเบาบาง และไม่ได้รับการสนับสนุนจากสังคมเท่าใดนัก "ความเป็นไทย" ที่จรรโลงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบมีลำดับชั้น จึงเป็นส่วนหนึ่งของความรุนแรงเชิงโครงสร้าง เพราะวิถีคิดที่เห็นว่าความไม่เสมอภาคเป็นเรื่องที่ "ถูกต้อง" นี้ ทำให้คนไทยเฉยเมยต่อความไม่เป็นธรรมที่มีอยู่ในแทบทุกมิติของสังคม ไม่ว่าจะเป็นในกฎหมาย, ในโครงสร้างและนโยบายทางการเมือง ในโครงสร้างและนโยบายทางเศรษฐกิจ, ในความสัมพันธ์ระหว่างชั้น, ระหว่างเพศ, หรือระหว่างคนต่างสถานภาพ, ในกระบวนการยุติธรรม, ตลอดจนถึงในชีวิตประจำวัน ซึ่งมีระบบเศรษฐกิจทุนนิยมขยายตัวเข้มข้นและกว้างขวางขึ้น และการแย่งชิงทรัพยากรเป็นไปอย่างรุนแรง ก็ทำให้ปัญหาการสูญเสียทรัพยากร หรือการไม่มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตที่ "คนระดับล่าง" ประสบ ยิ่งทำร้ายคนเหล่านี้หนักหน่วงยิ่งขึ้น โดยที่ "คนระดับล่าง" ทั้งหลาย ปราศจากสิทธิอันชอบธรรมที่จะเคลื่อนไหวเรียกร้องความเป็นธรรมจากรัฐและสังคม

จะเห็นได้ว่า การชุมนุมประท้วงหรือการชุมนุมเพื่อสร้างอำนาจต่อรองในการเรียกร้องสิทธิใด ๆ ของกลุ่มคนที่เสียเปรียบในสังคมไทย เป็นการกระทำที่คนไทยไม่ให้การสนับสนุน อีกทั้งมิได้เห็นว่าการชุมนุมนั้นเป็นสิทธิอันชอบธรรม แต่เห็นว่าเป็นการ "ใช้เสรีภาพเกินขอบเขต" ที่สร้างความปั่นป่วนวุ่นวายไร้ระเบียบขึ้นในสังคม ทำให้เสียภาพพจน์ของชาติและเป็นอุปสรรคต่อการลงทุนและการท่องเที่ยวของชาวต่างชาติ การเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่เสียเปรียบจึงไม่มีพลัง และ "ประชาสังคม" ของไทยก็อ่อนแอตลอดมา นับเป็น "ความจริง" ประการหนึ่งที่ได้ชัดว่าเกิดจากความหมายของ "ความเป็นไทย" กระแสหลักที่กำหนดวิธีคิดหรือวิธีมองปัญหาของคนไทยในระยะหลายทศวรรษที่ผ่านมา

ความสำเร็จที่สำคัญอีกประการหนึ่งของปัญญาชนกระแสหลัก คือ การทำให้คนไทยเห็นว่า "ความเป็นไทย" ทำให้ "เมืองไทยนี้ดี" ถึงแม้เมืองไทยจะมีปัญหามากมาย แต่ก็ยังดีกว่าชาติอื่น ๆ เพราะการนับถือพระพุทธศาสนาทำให้คนต่างชนชั้นต่างฐานะกันมีความเมตตากรุณาต่อกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และมีเอกภาพระหว่างคนในชาติเพราะมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจ "ความเป็นไทย" จึงช่วยให้สังคมไทยไม่มีความขัดแย้งหรือการกดขี่เบียดเบียนกันอย่างรุนแรง เพราะพระพุทธศาสนาทำให้คนไทยมีความเมตตากรุณาและมีขันติธรรม และพระมหากษัตริย์ทรงเป็นมิ่งขวัญและเป็น

ศูนย์รวมของความจงรักภักดี ซึ่งทำให้ทรงเป็นศูนย์กลางแห่งความสามัคคีของคนในชาติ นอกจากนี้ "การปกครองแบบไทย" ยังทำให้คนไทยอยู่เย็นเป็นสุขกว่าคนในชาติอื่น และทำให้ "ชาติไทย" เป็นชาติที่มีเอกราช มีความเจริญรุ่งเรือง และมีศักดิ์ศรีอันน่าภาคภูมิใจ ฯลฯ

จินตภาพ "เมืองไทยนี้ดี" เช่นนี้ ทำให้คนไทยยอมรับอำนาจเผด็จการของผู้นำ และยอมรับสภาพที่ชีวิตเต็มไปด้วยปัญหาได้ง่ายขึ้น เพราะถึงแม้ผู้นำจะใช้อำนาจเผด็จการในการปกครอง และแม้ว่าผู้ปกครองนั้นอาจใช้อำนาจแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวอยู่ไม่น้อย แต่ก็ไม่ได้ทำให้เมืองไทยอยู่ในสภาพเลวร้ายจนเกินไป ถึงอย่างไรเมืองไทยนี้ก็ยังคงดีกว่าชาติอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งดีกว่าชาติทั้งหลายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คนไทยจึงไม่ควรเคลื่อนไหวต่อต้านรัฐบาล ตรงกันข้ามควรจะสามัคคีกันไว้เพื่อทำให้ "เมืองไทยนี้ดี" ตลอดไป เพราะการแตกสามัคคีจะทำให้พวกคอมมิวนิสต์ได้โอกาสเข้ายึดครองและทำลาย "ความเป็นไทย" ลงไป และ "เมืองไทยนี้" ก็จะไม่ "ดี" อีกต่อไป

มโนทัศน์ "เมืองไทยนี้ดี" กลายเป็นกรอบให้แก่การศึกษาวิจัยทางประวัติศาสตร์ที่เน้นบทบาทของพระมหากษัตริย์ในการสร้างความเจริญรุ่งเรืองแก่ "ชาติไทย" และเป็นกรอบในการศึกษาวิจัยวรรณคดีไทยในแนวสุนทรียศาสตร์ ซึ่งช่วยยืนยันว่าเมืองไทยมีความเจริญรุ่งเรืองทางภาษาและวรรณคดีมาแต่โบราณ และที่สำคัญยิ่งก็คือ มโนทัศน์ "เมืองไทยนี้ดี" ได้กลายเป็นกรอบในการเขียนแบบเรียนทุกระดับสืบมาจนถึงปัจจุบัน⁴⁵ จึงสร้างจินตภาพเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยให้แก่คนไทย ว่าทุกสิ่งในสังคมและวัฒนธรรมไทยนั้นดีอยู่แล้ว ส่วนที่ไม่ดีล้วนเกิดจากอิทธิพลต่างชาติ ซึ่งทำให้คนไทยไม่สนใจความซับซ้อนของปัญหา และล้มเหลวในการแก้ปัญหาอยู่เสมอ

เนื่องจากปัญญาชนกระแสหลักทำให้คนไทยรับรู้ว่า "เมืองไทยนี้ดี" เนื่องจากมี "ความเป็นไทย" ดังนั้น หากมีคนกลุ่มใดทำการเคลื่อนไหวเพื่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างขึ้นในสังคมไทย ก็จะถูกมองอย่างระแวงว่ากำลังต้องการทำลาย "ความเป็นไทย" ซึ่งจะทำให้สภาวะ "เมืองไทยนี้ดี" สิ้นสุดลง คนไทยจึงต้องการความเปลี่ยนแปลงที่นำโดย "ผู้นำแบบไทย" แต่ไม่ต้องการความเปลี่ยนแปลงที่มาจากเคลื่อนไหวทางสังคม ดังนั้น ภายใต้รัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ซึ่งแสดงให้เห็นความเป็น "ผู้นำแบบไทย" อย่างเต็มที่ และสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้าด้วยการแก้ไขปัญหาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ พร้อมทั้งทำให้เศรษฐกิจขยายตัวขึ้น คนไทยจึงมีความพึงพอใจเป็นอย่างมาก และอยู่ใน "ความเงียบทางการเมือง" ต่อมา แม้ว่าจะระบบการเมืองจะเป็น "ประชาธิปไตยครึ่งใบ" ก็ตาม

เป็นที่น่าสังเกตว่า การเคลื่อนไหวของคนชั้นกลางในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2535 มีปัจจัยสำคัญประการหนึ่งคือ คนไทยเห็นว่าผู้ก่อการรัฐประหารมิได้เป็น "ผู้นำแบบไทย" แต่มีความต้องการที่จะครอบครองอำนาจเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว คนไทยจึงวิตกกังวลว่าผู้นำทางทหารเหล่านั้นจะอยู่ในอำนาจอย่างยาวนาน เพราะภายใต้อำนาจของ "คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ" นี้ การเลือกตั้งเพื่อให้ "คนดี" ได้ปกครองบ้านเมืองก็ย่อมจะเกิดขึ้นไม่ได้ กล่าวได้ว่าคนไทยมิได้ต่อต้านระบอบการปกครองแบบเผด็จการ และมีได้ต่อต้านนโยบายทางเศรษฐกิจและสังคมที่ไม่เป็นธรรม แต่ต่อต้านตัวบุคคลที่คนไทยไม่แน่ใจว่าเป็น "คนดี" หรือไม่เท่านั้น

ดังนั้น หลังเหตุการณ์พฤษภาคม พ.ศ.2535 "ความเงียบทางการเมือง" จึงยังคงดำรงอยู่สืบมา และ "สังคมที่ไม่มีการเมือง" แต่มีผู้นำที่มีอำนาจเด็ดขาดสูงสุดที่มีสมรรถภาพในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาเศรษฐกิจ ก็ยังคงเป็นที่ต้องการอย่างมาก นายอานันท์ ปันยารชุน เป็นผู้นำในดวงใจของคนไทย โดยเฉพาะของคนชั้นกลาง เพราะเป็นผู้ไม่มีความปรารถนาในอำนาจแต่เสียสละความสุขส่วนตัวมาทำงานเพื่อบ้านเมือง และได้ใช้อำนาจที่ได้รับมาในการนาระเบียบ ความสงบสุข และความเจริญทางเศรษฐกิจมาสู่สังคมไทยอีกครั้งหนึ่ง คนชั้นกลางไม่ให้ความสนใจต่อการใช้ความรุนแรงโดยเจ้าหน้าที่รัฐในการแก้ปัญหาชาวบ้านที่บุรีรัมย์ซึ่งเจ้าหน้าที่รัฐอ้างว่า "ฝ่าฝืนกฎระเบียบ" ทั้ง ๆ ที่เกิดขึ้นหลังเหตุการณ์พฤษภาคม 2535 เพียงสามสัปดาห์ เช่นเดียวกับการใช้ความรุนแรงต่อชาวบ้านที่นครราชสีมาที่

⁴⁵ โปรดดูรายละเอียดใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์* กรุงเทพฯ: มติชน, 2538 และ สายชล สัตยานุรักษ์, *การเมืองและการสร้างความเป็นไทยโดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช*. รายงานผลการวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548.

เกิดขึ้นตามมา⁴⁶ จนกระทั่งปัจจุบัน *"ผู้นำแบบไทย"* ที่มีอำนาจเด็ดขาดสูงสุด แต่ได้แสดงออกให้ปรากฏว่ามีความเมตตาเอื้ออาทรต่อประชาชน มีความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ และมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระภิกษุบางรูปที่ประชาชนนิยมซึ่งแสดงว่าเป็นผู้ยึดมั่นในพระพุทธศาสนา ก็ยังคงเป็นขวัญใจของคนไทยส่วนใหญ่ トラบจนเป็นที่ประจักษ์ว่าผู้นำนั้นใช้อำนาจเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวมากเกินไปซึ่งเป็นการละเมิดศีลธรรมของ *"ผู้นำแบบไทย"* อย่างรุนแรง และเกิดความหวุ่นวิตกกังวลไปในหมู่คนชั้นกลางว่าความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจจะหยุดซ้งก โดยที่ผู้นำไม่สามารถแก้ไขปัญหาลักษณะมีประสิทธิภาพ ความนิยมที่มีต่อผู้นำดังกล่าวจึงได้เริ่มตกต่ำลง

ความคับแค้นของ "ความเป็นไทย"

นับตั้งแต่ทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา โครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมไทยเปลี่ยนแปลงอย่างมาก และรวดเร็ว จน *"ความเป็นไทย"* กระแสหลักมีความหมายคับแค้นเกินกว่าจะรองรับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ส่งผลให้คนไทยยากที่จะปรับตัวได้ ในขณะที่เกิดปัญหาอันหลากหลายและซับซ้อนขึ้นมากในสังคมไทย

"ความเป็นไทย" ได้รับการนิยามเพื่อจรรโลงโครงสร้างสังคมที่มีลำดับชั้น ซึ่งเน้นการ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* ทั้งมารยาทไทย ภาษาไทย ศิลธรรมไทย ฯลฯ แม้ว่าจะยอมรับการเลื่อนชั้นทางสังคม แต่การเลื่อนชั้นขึ้นอยู่กับความรู้ความสามารถและศีลธรรมส่วนบุคคล โดยไม่มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมือง ที่เปิดโอกาสให้คนด้อยโอกาสได้มีโอกาสเลื่อนชั้นอย่างแท้จริง ขณะเดียวกัน *"ความเป็นไทย"* ก็ไม่มีพื้นที่ให้แก่คนชั้นกลางด้วย ดังนั้น จึงเกิดช่องว่างมากขึ้นเรื่อย ๆ ระหว่าง *"ความเป็นไทย"* ที่ปัญญาชนนิยาม กับ สภาพที่เป็นจริงของสังคมและวัฒนธรรมไทยที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งเมื่อถึงทศวรรษ 2510 นั้น โครงสร้างสังคมไทยประกอบด้วยชนชั้นใหม่ ๆ ที่แตกต่างไปจากเดิมมาก ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนไทยก็ห่างไกลจากกรอบของศีลธรรมไทยมากขึ้น เพราะเป็นความสัมพันธ์เชิงพาณิชย์ที่เน้นเรื่องกำไรและขาดทุน ส่วนการใช้ทรัพยากรก็มีความหลากหลายมากขึ้น และการแย่งชิงทรัพยากรก็มีความรุนแรงขึ้นทุกที แต่การจัดการทรัพยากรของรัฐเป็นไปอย่างไม่สมดุลง คือลำเอียงเข้าหานายทุน นักธุรกิจ และพ่อค้า และคนที่เสียเปรียบคือกรรมกรและชาวนา ความตึงเครียดและความขัดแย้งในสังคมไทยจึงสูงขึ้นมาก โดยที่ *"ความเป็นไทย"* ไม่สามารถจะแก้ปัญหาได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อผู้นำมิได้ทำหน้าที่ของ *"ผู้ปกครองแบบไทย"* แต่กลับแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวอย่างกว้างขวาง โดยไม่มีกลไกใด ๆ ใน *"ความเป็นไทย"* ที่จะทำการควบคุมตรวจสอบและผลักดันให้เกิดการบริหารประเทศอย่างมีประสิทธิภาพ

ได้กล่าวแล้วว่า *"โครงสร้างสังคมที่มีลำดับชั้นแบบไทย"* นั้น เน้นว่าคนใน *"ที่สูง"* จะต้องมีความเมตตากรุณาต่อคนใน *"ที่ต่ำ"* ซึ่งทำให้ไม่เกิดการกดขี่ขูดรีดขึ้นในสังคม แต่การขยายตัวของระบบทุนนิยมซึ่งคนมีความสัมพันธ์กันในเชิงพาณิชย์เป็นด้านหลัก ทำให้เรื่องกำไรและขาดทุนกลายเป็นรากฐานของความสัมพันธ์ทางสังคม จนศีลธรรมในข้อ *"ความเมตตากรุณา"* หดพลังลงไป เมื่อประกอบกับศีลธรรมที่ปัญญาชนกระแสหลักเน้นนั้น เป็นศีลธรรมแบบโลกียธรรมที่ต้องการให้คนไทยเชื่อฟังและปฏิบัติโดยไม่เข้าใจความคิดทั้งระบบของพระพุทธศาสนา อาศัยพระภิกษุสงฆ์และครูในฐานะปุชนิยบุคคลเป็นผู้นำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามาถ่ายทอด ทำให้ความเคารพศรัทธาต่อพระสงฆ์และครู เป็นเงื่อนไขสำคัญของการยอมรับและประพฤติปฏิบัติตามศีลธรรมเหล่านั้น ซึ่งปรากฏว่า ในทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา สถานภาพของพระภิกษุสงฆ์และครูในสังคมไทยได้ตกต่ำลงมากเมื่อเปรียบเทียบกับคนชั้นกลางกลุ่มอื่น ๆ ทำให้ *"ศีลธรรมไทย"* ไม่มีพลังที่จะเป็นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกันอีกต่อไป ดังนั้น ในขณะที่รัฐไม่มีนโยบายทำให้เกิดการกระจายรายได้อย่างแท้จริง ช่องว่างของรายได้ระหว่างคนรวยกับคนจนซึ่งกว้างขึ้นเรื่อย ๆ ก็ทำให้คนจนเดือดร้อนมากกว่าเดิมเป็นอันมาก โดยที่ *"ความ*

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 190.

เป็นไทย” ในทางศีลธรรม ไม่สามารถตอบสนองต่อปัญหาการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม และปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมได้เลย

สำหรับการทำให้พระพุทธศาสนาเป็น *"หัวใจ"* อย่างหนึ่งของ *"ความเป็นไทย"* โดยที่ปัญญาชนกระแสหลักจะเลยโลกุตระธรรม ก็ทำให้พระพุทธศาสนาแบบโลกียธรรมที่คนไทยนับถือ *"แคบ"* เกินกว่าจะตอบสนองต่อชีวิตและปัญหาที่ซับซ้อนในยุคทุนนิยม คนไทยไม่สามารถประยุกต์แนวความคิดทางพระพุทธศาสนา มาใช้ในเงื่อนไขแวดล้อมของชีวิตที่มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น⁴⁷ และบทบัญญัติทางศีลธรรมที่ตายตัวโดย ก็ไม่เอื้อต่อการปรับตัวของคนไทยในยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งคนไทยจะต้องคิดและตัดสินใจปัญหาต่าง ๆ รวมทั้งปัญหาทางจริยธรรมด้วยตนเองอยู่ตลอดเวลา

ไม่เพียงแต่ *"ความเป็นไทย"* จะแคบเกินไปสำหรับคนใน *"ชนชั้น"* ที่มีมาแต่เดิมเท่านั้น ยังแคบมากขึ้นไปอีกเมื่อเกิดคนกลุ่มคนใหม่ ๆ ในยุคพัฒนาประเทศ คนหลากหลายกลุ่มทั้งที่เกิดขึ้นมาใหม่และที่มีมาแล้วในสังคมไทยนี้ อยู่ในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในทุกด้าน และเป็นสังคมที่มีความแตกต่างระหว่างคนในแต่ละระบบนิเวศ แต่ละกลุ่มอาชีพ แต่ละระดับรายได้ แต่ละระดับการศึกษา ฯลฯ และยังมีกรขยายตัวของวัฒนธรรมอเมริกันที่ทำให้วิถีชีวิตของคนหลากหลายกลุ่มเปลี่ยนแปลงไป จนความแตกต่างหลากหลายที่เกิดขึ้นในโครงสร้างสังคมไทยในทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา มีมากเกินกว่า *"ระเบียบ"* ที่ถูกกำหนดไว้ใน *"ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบไทย"* จะสามารถรองรับได้ คนไทยจึงอยู่ในภาวะสับสนงุนงงท่ามกลางค่านิยมเดิมที่ *"ความเป็นไทย"* มอบให้ กับค่านิยมใหม่ ๆ ซึ่งแตกต่างหรือแม้แต่ขัดแย้งกับค่านิยมเดิม โดยที่ค่านิยมเดิมไม่เอื้อต่อวิถีชีวิตในสังคมที่คนมีจิตสำนึกแบบปัจเจกชนนิยมมากขึ้น และมีความสัมพันธ์กันในเชิงพาณิชย์เข้มข้นขึ้น ส่วนค่านิยมใหม่ก็ถูกประณามจากคนที่มีความคิดแบบอนุรักษ์นิยม ส่งผลให้เกิดวิกฤตอัตลักษณ์ขึ้นอีกทางหนึ่งด้วย

ส่วนปัญหาเกี่ยวกับชาติพันธุ์นั้น *"ความเป็นไทย"* ก็แคบเกินไปเช่นกัน ถึงแม้ว่าจะไม่ยึดติดอยู่กับคติเชื้อชาตินิยมแบบเดิม แต่ก็มิได้ยอมรับความหลากหลายทางเชื้อชาติ กลับพยายามกดดันให้คนชาติพันธุ์อื่น ๆ ต้อง *"กลายเป็นไทย"* ปัญหาดังกล่าวนี้ไม่รุนแรงมากนักในช่วงเวลาที่คนแต่ละชาติพันธุ์ไม่ต้องสัมพันธ์กับข้าราชการมาก แต่การพัฒนาประเทศทำให้ระบบราชการขยายตัวออกไปสู่เขตชนบทและคนทุกชาติพันธุ์ต้องเข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจของราชการ คนหลายชาติพันธุ์ที่ไม่ต้องการ และ/หรือไม่สามารถ *"กลายเป็นไทย"* อย่างแท้จริง จะไม่ได้รับสิทธิบางประการจากรัฐ ไม่ได้รับความสะดวกจากการติดต่อกับทางราชการ หรือแม้แต่ถูกเจ้าหน้าที่รัฐรังแกด้วยประการต่าง ๆ นับตั้งแต่การถูกเหยียดหยาม ไปจนกระทั่งการขูดรีดและการปราบปราม โดยไม่ได้รับสิทธิ, ความเสมอภาค และความยุติธรรมภายใต้ระบบกฎหมายและระบบตุลาการของรัฐไทย แม้ว่าเงือกกำเนิดในรัฐไทยก็ตาม

การที่ *"ความเป็นไทย"* ไม่กว้างพอสำหรับคนทุกชาติพันธุ์ในรัฐไทย แต่บีบให้คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ต้อง *"กลายเป็นไทย"* เป็นส่วนหนึ่งของปัญหาวิกฤตอัตลักษณ์ ซึ่งแหลมคมขึ้นเรื่อย ๆ นับตั้งแต่ทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา เมื่อการขยายตัวของระบบทุนนิยมได้เชื่อมโยงคนทุกชาติพันธุ์เข้ามาอยู่ในระบบเศรษฐกิจการเมืองที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากขึ้น แต่มีความได้เปรียบเสียเปรียบอย่างมากภายในโครงสร้างเศรษฐกิจและการเมือง *"การปกครองแบบไทย"* ที่รวมศูนย์อำนาจในการจัดการทรัพยากร จึงก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ กับ *"คนไทย"* สูงขึ้นมากในหลายพื้นที่ ทั้งความขัดแย้งทางวัฒนธรรมและการแย่งชิงทรัพยากร

อนึ่ง *"ความเป็นไทย"* ที่บีบให้คนทุกชาติพันธุ์ต้อง *"กลายเป็นไทย"* ยังหมายถึงการทำให้คนแต่ละชาติพันธุ์ซึ่งเคยมีวัฒนธรรมที่รับใช้ชีวิตของพวกเขาในระบบนิเวศหนึ่งๆ จำเป็นต้องละทิ้งทัศนคติต่อ *"ความจริง ความดี ความงาม"* แบบเดิมที่เคยยึดถือ หันมายอมรับ *"ความจริง ความดี และความงามแบบไทย"* ซึ่งคนบางชาติพันธุ์ไม่ต้องการหรือไม่สามารถจะเข้าถึง *"ความเป็นไทย"* ดังกล่าวนี้ได้ หรือเข้าถึงได้เพียงส่วนน้อย ก่อให้เกิดความสับสนด้านค่านิยมที่เกี่ยวข้องกับทัศนคติต่อ *"ความจริง ความดี ความ*

⁴⁷ โปรตุเกส นิธิ เอียวศรีวงศ์, *สภาพเศรษฐกิจสังคมไทยยุคใหม่ จริยธรรมในการศึกษาสำหรับอนาคต*, กรุงเทพฯ:

งาม” ซึ่งนำความยุ่งยากและความตึงเครียดมาสู่ชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคม ทั้งภายในกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่ง ๆ และระหว่างคนในกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ กับคนอื่น ๆ ใน “ชาติไทย” ไม่น้อย ในหลายกรณีด้วยกันคนบางชาติพันธุ์ที่ยึดถือ “ความจริง ความดี ความงาม” ในทัศนะของตนเอาไว้ ได้กลายเป็น “สินค้าแปลกประหลาด” ที่มีไว้เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว ซึ่งในที่สุดแล้วคนในชาติพันธุ์นั้น ๆ ก็จะไม่สามารถสืบทอดและปรับเปลี่ยนการมอง “ความจริง ความดี ความงาม” ตามทัศนะของตนต่อไปอย่างราบรื่น เพราะบริบทของชีวิตเปลี่ยนแปลงรวดเร็วเกินไปจากนโยบายของรัฐบาล

นอกจากนี้ความหมายของ “ความเป็นไทย” ที่คนไทยรับรู้ นั้น ไม่เพียงแต่ทำให้คนหลายกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่ยังไม่ “กลายเป็นไทย” ไม่มี “พื้นที่” อยู่ในสังคมการเมืองไทย เพราะมี “ความเป็นไทย” น้อยกว่าคนกลุ่มอื่น หรือไม่มี “ความเป็นไทย” อยู่ในตัวเท่านั้น แต่ “ความเป็นไทย” ยังคับแค้นกว่าจะทำให้คนไทยเข้าใจถึงความซับซ้อนและความเปลี่ยนแปลงอันหลากหลายของสังคมไทย โดยเฉพาะปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา ซึ่งเมื่อไม่สามารถเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งและรอบด้าน ก็ย่อมไม่สามารถจะปรับตัวหรือแก้ไข ปัญหาต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพได้เลย

อนึ่ง ปัญญาชนกระแสหลักที่นิยาม “ความเป็นไทย” ล้วนแต่มุ่งจะทำให้คนไทยยึดมั่นในกรอบโครงหลัก “ความเป็นไทย” อย่างเต็มที่ ด้วยการทำให้เชื่อว่า “ความเป็นไทย” นั้นเป็นมรดกตกทอดมาแต่อดีตโดยไม่มีเปลี่ยนแปลงในสาระสำคัญ คนไทยจึงมีจินตนาการเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยเฉพาะในด้านวัตถุที่เจริญขึ้น แต่ขาดจินตนาการเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงในด้านของความสัมพันธ์ทางสังคม และมองไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในขณะที่เศรษฐกิจและวัฒนธรรมเปลี่ยนไป กลับมองปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในระบบความสัมพันธ์ทางสังคมร่วมสมัย ที่ไม่เป็นไปตามกรอบของ “ความเป็นไทย” ว่าเป็นเรื่อง “ผิดปรกติ” ที่จะต้องทำการปราบปรามหรือแก้ไข เช่น การที่ “เด็ก” หรือ “ผู้น้อย” ไม่เชื่อฟัง “ผู้ใหญ่” หรือการที่คนไทยมีจิตสำนึกปัจเจกชนสูงขึ้นและต้องการสิทธิเสรีภาพมากขึ้น เป็นต้น การมองความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยขาดความเข้าใจเช่นนี้ เป็นปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดความความขัดแย้งในสังคมสูงขึ้น และทำให้ผู้มีอำนาจสามารถใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยขาดการสร้างนโยบายทางสังคมและวัฒนธรรมที่เอื้อต่อการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมให้เหมาะสมกับบริบทที่เปลี่ยนไป พร้อมกับหาทางปรับเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมที่สร้างปัญหาแก่ชีวิตคน แทนการใช้อำนาจบังคับ ควบคุมหรือปราบปราม ดังที่ปรากฏอยู่เสมอ

ความคับแค้นของ “ความเป็นไทย” กระแสหลักดังกล่าวข้างต้น ทำให้คนไทยจำนวนไม่น้อยเกิดความสงสัยว่า “ความเป็นไทย” ที่ตนรับรู้ นั้นจริงหรือไม่ เพราะคำอธิบายปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยจากกรอบของ “ความเป็นไทย” กระแสหลัก ไม่นำไปสู่การเข้าใจปัญหาที่เพียงพอสำหรับการหาทางออกอย่างเหมาะสม ในขณะที่ปรากฏการณ์จำนวนมากที่เกิดขึ้นในทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา ไม่สอดคล้องกับ “ความเป็นไทย” กระแสหลัก จนเกิดคำถามต่อลักษณะหลายประการของ “ความเป็นไทย” ว่าเป็นเช่นนั้นจริงหรือไม่ เป็นต้นว่า

“เมืองไทยนี้ดี” และสังคมไทยเป็นสังคมที่เมตตา

“ความเป็นไทย” มีแบบเดียว คือวัฒนธรรมไทยชั้นสูงซึ่งเป็นมาตรฐานอันถูกต้องดีงาม

คนทุกชาติพันธุ์จะต้อง “กลายเป็นไทย” จึงจะถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของ “ชาติไทย”

ชาวบ้านโง่-จน-เจ็บ ต้องรอรับความเมตตาเอื้ออาทรจากรัฐหรือ “นายข้าราชการ”

ฯลฯ

ยิ่งสังคมการเมืองไทยเปลี่ยนแปลงรวดเร็วและซับซ้อนขึ้นเพียงใด คำถามหรือความสงสัยต่อ “ความเป็นไทย” ในประเด็นข้างต้นก็ยิ่งทวีขึ้น นับเป็นปัญหา “วิกฤตอัตลักษณ์ไทย” ที่ทุกฝ่ายของสังคมไทยจะต้องร่วมกันคลี่คลายโดยเร็วที่สุด ด้วยการหาทางนิยามความหมายของ “ความเป็นไทย” ให้กว้างพอที่คนทุกกลุ่มจะมี “พื้นที่” อยู่ในสังคมการเมืองไทยอย่างเสมอภาค และสามารถดำรงชีวิตอย่างสมศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

บรรณานุกรม

- เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒนวนิช. "แนวความคิดประชาธิปไตยแบบไทย" วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช,ม.ร.ว. "การปกครองสมัยสุโขทัย" ใน *ประวัติศาสตร์และการเมือง. ประวัติศาสตร์และการเมือง* หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516.
- _____. "การศึกษาของชาติ จะป้อนการศึกษาแก่พลเมืองอย่างไร" (เพื่อนนอน 19 กุมภาพันธ์ 2506) ใน *คึกฤทธิ์ถกเมืองไทย*. กรุงเทพฯ : บรรณาคาร 2514. หน้า 203,
- _____. "ข้อคิดในการเดินทางไปต่างประเทศ" แสดงที่หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 30 พฤษภาคม 2502. ใน *ปาฐกถาของคึกฤทธิ์* กรุงเทพฯ: คลังวิทยา 2503.
- _____. "ของดีของไทย" (เพื่อนนอน 6 มกราคม 2506) ใน *โลกกับคน* กรุงเทพฯ : บรรณาคาร 2509.
- _____. "ขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่" ใน *หนังสืออนุสรณ์คึกฤทธิ์ ปราโมช*. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2539.
- _____. "คนมีคณจน" ใน *เก็บเล็กผสมน้อย*. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2502.
- _____. "คึกฤทธิ์กับการเมืองไทย" ใน *คึกฤทธิ์ 2528*. กรุงเทพฯ: สวีชาญการพิมพ์, 2528.
- _____. *คึกฤทธิ์ ปราโมชกับปัญหาของไทยสมัยเลือกตั้งไม่เรียบร้อย* กรุงเทพฯ: เกษมบรรณกิจ, 2511.
- _____. "วรรณศิลป์ชุดที่ 3 การสืบเนื่องและการถ่ายทอดนาฏศิลป์ไทย" *เอกสารประกอบการสัมมนาทางศิลปะและดนตรีไทย* สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 23-24 มิถุนายน 2522.
- _____. "ไทย(โบราณ)เนรมิต" (เพื่อนนอน 26 เมษายน 2506) ใน *คึกฤทธิ์ถกเมืองไทย*. กรุงเทพฯ : บรรณาคาร 2514.
- _____. "ในหลวงของประชาชน" อ้างใน สละ ลิขิตกุล *ในหลวงกับคึกฤทธิ์*. กรุงเทพฯ : สรรพศาสตร์, 2546.
- _____. "ประชาธิปไตยแบบชุกการ์โนในอินโดนีเซีย" (เพื่อนนอน 2 ตุลาคม 2506) ใน *ประชุมพงศาวดารประชาธิปไตย* บรรณาคาร, 2512.
- _____. *ฝรั่งศึกษิตนา* กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2504.
- _____. *ยิว* กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, 2543.
- _____. "สงครามผิวในสหรัฐ" (3) ("เพื่อนนอน" 17 มิถุนายน 2506) ใน *สงครามผิว*. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2545.
- _____. "สยามรัฐหน้า 5" (4 มกราคม 2515) ใน *สยามรัฐ หน้า 5 เล่ม 9*. กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2516.
- _____. *สามก๊กฉบับนายทุน ตอนเบ้งเฮ็กผู้ถูกกลืนทั้งเป็น* กรุงเทพฯ: สยามรัฐ, 2530.
- _____. "สามยุค" *หนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์* (3 กุมภาพันธ์ 2492) ใน *คึกฤทธิ์ว่า*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ชัยฤทธิ์, 2495.
- _____. "อสังกรรมของจอมพลสฤษดิ์" เพื่อนนอน 9 ธันวาคม 2506 ใน *คึกฤทธิ์ถกเมืองไทย*. กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, 2514
- ดำรงราชานุภาพ,สมเด็จพระยา. "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ" ใน *ประวัติศาสตร์และการเมือง* หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516.

- ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ* แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์, ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ" *รัฐศาสตร์สาร* 21, 3 (2542) : 1-104.
- _____. "สองกระแสภูมิปัญญาในการปฏิวัติสยามทศวรรษที่ 2470" ใน *ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475*. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ฟาเดียวกัน, 2546.
- _____. *การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475* กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ร่วมกับฝ่ายสิ่งพิมพ์ โครงการ 60 ปีประชาธิปไตย, 2535.
- นิติ เอี้ยวศรีวงศ์. "ชาตินิยมในขบวนการประชาธิปไตย" ใน *ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์* กรุงเทพฯ: มติชน, 2538.
- _____. "รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย" ใน *ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียนและอนุสาวรีย์* กรุงเทพฯ: มติชน, 2538.
- _____. *สภาพเศรษฐกิจสังคมไทยยุคใหม่ จริยธรรมในการศึกษาสำหรับอนาคต*, กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2536.
- ประจักษ์ ก้องกีรติ. "ก่อนจะถึง 14 ตุลาฯ: ความเคลื่อนไหวทางการเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาปัญญาชนภายใต้ระบอบเผด็จการทหาร (พ.ศ.2506-2516)" วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.
- พัศตร์พริ้ง ทองใหญ่, ม.ร.ว. "บท สัมภาษณ์ ม.ร.ว. พาศตร์พริ้ง ทองใหญ่" *หนังสือพิมพ์ประชาชาติ* 9 มีนาคม 2518.
- สายชล สัตยานุรักษ์. *การเมืองและการสร้างความเป็นไทยโดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช* รายงานผลการวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548.
- _____. *ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.
- _____. *สมเด็จพระยาเจ้าฟ้าจุฑามณี การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.
- สลักษณ์ ศิวรักษ์. "ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชที่ข้าพเจ้ารู้จัก" ใน *คึกฤทธิยาลัย*. กรุงเทพฯ: สถาบันสันติประชาธรรม, 2539.
- เสถียร ลายลักษณ์ (ผู้รวบรวม). "พระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม ร.ศ. 110" ใน *ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 13* พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมส, 2478.
- Kasian Tejapira, **Commodifying Marxism: The Formation of Modern Thai Radical Culture, 1927-1958**. Kyoto Area Studies on Asia, Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, Volume 3, 2001.
- Saichol Sattayanurak. "Intellectuals and the Establishment of Identities in the Thai Absolute Monarchy State", *Journal of the Siam Society*. 90, 1 & 2 (2002): 101-124.
-